

Aezkerazko testuak, I: Ariako dotrina

IÑAKI CAMINO
(EHU, Gasteiz)

Sarrera

Aurrera aurkezten dugun dotrina Aezkoa ibarreko Aria herrixkakoa dugu, Bonapartek Euskal Herrian dialektu azterketarako bildutako hainbat eta hainbat Asteteren arteko bat¹. Iruñeko *Archivo de Navarra*-n gordetzen da, eta Bonaparteren eskuizkribu eta argitalpenen katalogoan (González Echegaray-Arana Martija, 1989) 133. zenbakia dagokio².

Luzeran 15 eta zabaleran 11 zm. dituen dotrina ttiki honek, hondatzen hasia dagoen estalki bat darama josirik. Itxura guztien arabera estalkia dotrina usu erabili eta gero josi da, dotrina denaren lehen eta azken orrialdeak erabilerak ilundurik bait daude, zikin zaharrak harturik.

Hauek dira estalkian idatzirik heldu diren datuak; aurreko aldean gaztelaniazko izenburua: *Esplicacion de la Doctrina Cristiana en bascuence*. Honen pean 37 zenbakia dugu. Beheraxeago herriaren izena, *aria*, eta honen pean 39 zenbakia. Berriz ere, honen pean 39 zenbakia dugu, aitzinekoa baino larriagoa. Esan behar da, 39 zenbakia dagokiola Ariako dotrina honi Nafarroako Diputazioak 1913ko RIEV-en argitaraturikako Bonaparteren lanen katalogoan³. Inbentario hura egin izana Campioni egotzi diote González Echegaray eta Arana Martijak⁴. Gure dotrinaren estalkiko *aria* eta bi 39 ak beraz inbentarioa egin zen garaiari dagozkioke seguru aski, XX. mende hasierari. Izan ere, dotrinak dakarren tinta eta aipatu datuak idatzirik daudena diferen-

* Eskerrak ematen dizkiet Lourdes Oñederra eta Koldo Zuazori lantxo honen lehen idazketari egin oharrengatik. Bereziki Joseba Andoni Lakarrari, bere laguntza eta oharrek ezinbesteko gertatu bait zaizkio lanari.

(1) "Entre el siglo XVII y el siglo XX se han publicado cerca de 30 ediciones de la obra de Astete en los distintos dialectos vascos" (Apecechea, 1978: 185 or., 73. oharrean), (cf. Vinson, 1891: 458), non euskalki desberdinetara itzuli eta argitaratu Asteteren dotrinak heldu diren.

(2) "*Bajo Navarra Occidental*. - Aezcoano (Aria)

133. DOTRINA Sanduaren Esplicacioa. (Catecismo en bascuence, dialecto vulgar de Aria). 1851. 20 hoj., 15 cm.

Proc.: ADN m/s B-39 microfilm 2 C 9

El año aparece al final de la obra, en la contraportada. Aparece la firma de D. Miguel Olave, de Aria".

(3) "Índice de los libros y papeles adquiridos por la Excma. Diputación de Navarra de la testamentaria de S.A. el Príncipe Luis Luciano Bonaparte".

(4) "...cuyo autor es desconocido si bien es de suponer —como lo hace el señor González Echegaray— fuera el mismo Campión". (González Echegaray-Arana Martija, 1989: 24).

reak baitira. Arestian aipatzen genuen 37-aren berririk ez dugu, baina garbi dago ez dela dotrinako tinta beraz idatzia. Estalkiak dakarren izenburu gaztelaniazkoaren tinta berriz, ez dakigu dotrinakoa bera ote den, baina uste dugu ezetz. Estalki honen beraren atzeko aldean, eta guk uste dotrinakoa ez den tintaz, euskarazko izenburua dugu: *Doctrina Saindua Eusqueraz*⁵.

Berez dotrina denak 39 orrialde ditu, eta izenburu gisa *Doctrina Sanduaren Esplacacioa*. Izenburuaren ondoren, eta besterik gabe, galderak eta erantzunak hasten dira. Dotrinaren lau atalez gain, otoitzak eta irakasbide zenbait dakartza.

Doctrina bukatzen den orrialdean, beheko aldean, data bat eta sari bat ageri dira: *La tasa*⁶ *de Febrero de 1851*⁷. Sariari dagokionez, esan lehen zifra, *real. f.* edo *reales fuertes*-i dagokiena, ez dela ulergarria. Ondoren, eta ulertzeko moduan, *y 16 mvs* dugu, marabediak alegia.

Doctrina denaren azken orrialdea erabilerak zikindurik ageri da, bezturik, eta iduri du hasiera batean ez zegoela deus idatzirik. Bada ordea erabiltzaile zenbaitek bertan egindako zatiketa bat $120:4=30$, lapitzaz idatzita. Badira ere lapitzaz idatzitako hitz batzu, oso gaizki hautematen direnak, baina irakur daitekeena aski da ohartzeko dotrinaren 19. orrialdean ageri den oliadura sanduari buruzkoarekin lotzen dela, *equenceco rastro eta reliquia vere vici gaisto gucian*-en kopia edo dela. Hauteman daitekeenaren artean *Lenbiscoa, equencea, vici, gaisto* edo *reliquiac*.

Lapitzaz idatzitako hitz horien pean sinadura bat ageri da, dotrinan ageri den tinta ez den batez egina: *Sor*⁸ *D.n Miguel olave*. Azken orrialdean ez dago besterik.

Dotrinaren azken orrialdearen ondoan, jositako estalkiaren atzeko partearen barnekoa dugu, eta badira bertan bi sinadura. Batetik *Sor D.n Miguel olave en Aria*⁹, eta bestetik *José Loigorri*.

(5) Garrantzi handikoa iruditzen zaigu izenburu honetako hizkeraren ezaugarriak dotrinakoekin alderatzea, garbi gelditzen bait da estalkiko eta dotrinako hizkera ez dela bat bera. Estalkiak *Doctrina* herri forma dakarrelarik, gure dotrinak berriz *Doctrina Sanduaren Esplacacioa* du izenburua. Estalkiko *Saindua, Sandu* da gure dotrinan, eta honelaxe bildu zuen Bonapartek iragan mendean ere Ariben *Espiritu sandu* hitzean. Egungo aezkeraz ere *sandu* da hitza, ez *saindu*. Estalkiko *Eusqueraz*-ekin alderatzeko, dotrinako *Oracioac uscaras* izenburua dugu, eta desberdintasunak nabarmen oraingoan ere: diptongoa bataak, monoptongazioa besteak. Lehen *a*-ren hersketa bataak, hersketarik ez besteak. Instrumentala bizkaralbeolarez estalkiak, aezkeraren ezaugarri den instrumental apikoalbeolareduna berriz dotrinak.

(6) Originean *La* eta *tasa* loturik idatzirik dauden arren, uste dugu gaztelaniazko *tasa* gisa, hau da, euskarazko *sari* gisa, ulertu behar dela, ondoren prezio bat ageri bait da. Hala ere, eta Nafarroan *Latasa* deitura ohizkoa denez, dotrina egin zuenaren deitura izan zitekeelakoan, Iruñeko apezpikutegira jo genuen, bada ez bada ere, Arian *Latasa* deitura zuen apezik inoiz egon ote den galdezka. Ez omen da *Latasa* deitura zuen apezik izan Arian. Gure ustez beraz, *tasa* hori euskaraz «sari» esanen genukeenaren ordaina besterik ez da.

(7) 1851 horretan hirugarren zenbakia ez dago biziki garbi, 5 izateaz gain 9 ere izan litekeelako. González Echegaray eta Arana Martijaren katalogoan 5-tzat jo dute. Guk *Archivo de Navarra*-ren zuzendari den Juan Jose Martinenarengana jo genuen. Honen ustez 5 izan daiteke, eta XIX. mendean, dotrinan ageri denaren antzeko 5ak ohizko direla aipatu zigun. Juan Jose Martinenaren ustez, bestalde, gure dotrinako grafia XIX. mendearen erdialdekoa izan daiteke. Aitortu behar da, data 1891 izatera, arazo handia datorkigula, izan ere urte horretxetan hil bait zen Bonaparte azaroaren 3an, (ikus Riezu, 1958: 153). Bonapartek ordurako utzia zuen dotrinan eta euskalkien afera, zail da beraz, 1891 interpretaziopean aritzea.

(8) *Señor*-en laburdura dirudien *Sor* hori uler liteke ere *Por* gisa, baina atzeko estalkiaren barneko partean goiko aldean berriz ere *Sor* dugu, eta han garbi dago *S* dela eta ez *P*.

(9) González Echegaray eta Arana Martijaren katalogoak, ez dakigu zerengatik, *Aparece la firma de D. Miguel Olave, de Aria* dio. Gure ustez ez da mesedegarri *en-en* ordez *de* paratzea.

Hauek dira Ariako dotrina honi buruz lehen kolpean eman daitezkeen datuak.

Aipatu nahi dugu, gure lan honetan *original-tzat* hartuko dugula Iruñeko *Archievo de Navarra*-n dagoen Bonaparteren alea. Litekeena da Bonaparteren hau beste baten kopia izatea, baina terminologia erosoagoa egitearren, *original* erabiliko dugu.

Dotrinaren egilea

Ez dugu lortu dotrina honen egile nor izan zen jakitea. Egia da bi izen eta data bat ditugula bertan, eta, horiek lagun, espero izatekoa zatekeen egilea aurkitzea, azken finean, aurkitze horrek lotura zuzena izanen bait zukeen dotrinan ageri diren hizkuntz ezaugarriekin.

Dotrinak dakartzan datu horiek hauek ditugu:

1) *Sor D.n Miguel Olave* eta *Sor D.n Miguel Olave en Aria* sinadurak; 2) *José Loigorri* sinadura; 3) *La tasa de Febrero de 1851* data.

Deus baino lehen bi lagun horien biografiari buruzko datuak emanen ditugu.

Miguel Olaveri buruzko datu zenbait Iruñeko apezpikutegian aurki daiteke. 1836-VII-4an jaio zen Olague herrian Miguel Maria Olave gisa bataiatu zutena. Juan Martin Olave zuen aita, Olaguekoa, eta Maria Catalina Viscarret ama, Olague aldameneko Etxaide jaurettxekoa. Aitaren gurasoak berriz Juan Fermin Olave Olaguekoa eta Josefa San Martin soraurendarra (Ezkabarte). Amarenak, Francisco Biscarret, Etxaide jaurettxekoa eta Josefa Esaín Auzakoa (Ultzama). Uste dugu kontutan hartzekoa dela aitetamen herriak zein diren, etxean ikasiko duen hizkuntzaren aldaerarekin harreman zuzenean baitago. Zehazkiago esateko oraindik, gero apez izanen den Miguel Olavek Olague inguruko euskararen aldakia ikasi eta ezagutuko du etxean. Badakigu Iruñeko apezpikutegian filosofiako bi kurtso, teologia eskolastikako beste hainbat eta teologia moraleko hiru kurtso egin zituela; 1854.ean, 18 urteko adinean beraz, Olagueko kapellautzaren titulua eskuratu zuela urriaren 7an, eta 25 urterekin meza emateko eskubidea eskatzen duela Iruñean 1861-VII-30.ean. Urte bereko abuztuaren 23an aitortzen zaio eskubidea.

Ariako eliz paperetan ageri denez, 1863. urtetik 1868 arte apez lanak egiten ditu, *D. Miguel Olave Presvit. Abad Ynterino dela Yglesia Parroquial de San Andres Apostol del lugar de Aria* sinadurapean. Iruñeko apezpikutegiko artxibategiko dokumentuek diotenez, ez bakarrik Ariako, Aribeko apez ere izan zen. 1868tik aitzina Ariako eliz paperetan beste apez ageri da, Manuel Goñi izeneko bat, eta Iruñeko apezpikutegiko dokumentuei esker badakigu Miguel Olave sorterri ondoko Egozkue herrira doala *curato*-a eskuratuz, 1868ko uztailaren lehen egunetan zen hori. Sorterriko *curato*-a 6 urte beranduago eskuratuko du, bai bait dakigu 1874-VI-16.ean Olagueko parrokiako *curato*-a biltzen duela.

Miguel Olave 1909. urteko urriaren 25a arte egon zen apez bere herrian, Olagueko oraingo apez den Valentín Labianok esan digunez.

Jose Loigorri buruz dakiguna berriz hau da: Ariako eliz paperetatik atera daiteke José Fran.co Loigorri izenez bataiatu zutena 1843-IX-30n jaio zela Arian. Aita Guillermo Loigorri behe-nafarra zuen *de Jasu en el Reyno de Francia*, eta ama Juana Martina de Yturri ariatarra. Aitaren gurasoak Sebastian Loigorri eta Catalina Arralde jatsuarrek, eta amarenak Francisco Yturri ariatarra eta Catalina Rota garraldarra.

Ariako etxeek elizari ordaintzen ziotena dakarren liburuan, 33. etxea da *Sagardoy* izeneko; han bizi zen Loigorritarren familia. Guri axola zaigun Jose, 1857. urteko zerrendan ageri da, baina 1866.ean ez dago Sagardoikoan. 1869.ean berriz ere etxe berean ageri da Aria herriko bizilagun gisa, baina 1869ko zerrendatik aurrera ez da honen izenik gehiago. Kontutan izan behar da Sagardoikoan *casero* gisa heldu dela Joseren aita Jatsutik etorria, beraz lur gutiren jabe zirela pentsa daiteke. Etxera ezkondu zena Joseren arreba Catalina izan zenez, pentsa genezake Jose Loigorri etxetik atera beharra gertatu zitzaioala. Horrezaz gain, Ariako elizako heriotze zerrendetan Jose ezik Loigorritar guztiak ageri dira.

Egun, Sagardoikoan ez da inor bizi, bordatako dago, Loigorri deitura ez du inork ezagutzen, eta Ariako adinekoak ez dira deitura hori eraman ahal izan zuen inortaz oroitzen; bai ordea, Jose Loigorriren arrebarekin ezkondu zen Jose Maria Berruezo izeneko baten seme-alaba behar izan zuten. Telefono zerrenda ikuskaturik, Loigorri deitura ez dugu Iruñean aurkitzen. Bada ez bada ere Iruñeko apezpikutegian begiratu dugu apez izan ote zen jakiteko, baina ez da inolako Jose Loigorriren erreferentziarik han.

Datari buruzko ohar pare bat ematea dagokigu orain: 1851¹⁰ baldin bada dotrinan heldu den data, gogoan izan behar dugu Miguel Olavek 14 urte dituela orduan eta Jose Loigorrik berriz, 7 besterik ez.

Hipotesi gisa, beste bidetik ere abia gintezke, eta pentsatu dotrinaren idazketa garaia eta dotrinak dakarren data anakroniako erlazioan daudela, alegia, dotrina 1851 baino beranduago idatzi zela eta data hori atzera begira ezarri zela ezagutu ezin dezakegun arrazoi zenbait dela eta. Posibilitate bat izan daiteke, nahiz eskuizkribuen kasuetan arruntena aurkakoa izan, hau da, dotrina lehenago idatzia izatea bertan ageri den data baino.

Gure dotrinak dakarren tinta, iduri du dotrina guztian bera dela. Ez da hori gertatzen dotrina denaren azken orrialdeetan heldu den *Sor D.n Miguel olave* sinaduran, han bestelako tinta bait da. Estalkiko *Sor D.n Miguel olave en Aria* eta *José Loigorri* sinadurek ere ez daramate dotrina guztian zehar ageri den tinta.

Bestalde, eta dotrinaren egilearekin lotu daitekeen zerbaiti dagokionerako, ez dugu uste dotrinan borroraturik edo aldaturik dauden hitz edo sintagmetatik ezer atera daitekeenik. Kasu batzuetan argi eta garbi dago aldaketa nahi eta nahi ez lehen idazketaren une berean egin zela, idazleak, oharturik, lerro berean segitzen bait du hobe ki eritzi duen hitz edo sintagmarekin. Beste batzuetan, iduri du zuzenketa erredakzioaren ondorengo zuzentze saio bati dagokiola, lekurik ezaz goien ezarri behar izan bait du. Iduritzen zaigu, bi zuzenketa mota hauek esku berberak eginak direla, baina ezin ziurtatu dugu erabat.

Gure ustea

Honenbestez, dotrinan ageri diren bi lagun horietarik inor egile ez den hipotesiarri loturikako usteak azaldu beharko ditugu.

Miguel Olaveren egiletzaren aurkako argumentazioa sendoxe iduritzen zaigu.

1) Hizkerari dagokiona: Olaguekoa den batek, etxean ikasi euskalkia Iparraldeko Goi Nafarrera duen batek¹¹, 1863-1868 bitartean Arian apez egonik, 27-32 urte bi-

(10) Ikus 7. oharra.

(11) Ultzamako azipieuskalkian eta Lizasoko banatasunean sartu zuen Bonapartek Olagueko hizkera.

tarteko adinaz, lan egitea tokatu zitzaion herriko edo ibarreko euskararen aldakiaz jabetzeko berebiziko ardua eta arreta jarri behar izan zuela onartu beharko genuke batetik, eta hori gehitxo iduritzen zaigu, nahiz garai hartan dotrina ongi erakusteko joera nabarmena izan, eta agian hori dela medio apezak hizkerarekin gogotik saiatu¹². Baina aetzegi zaigu dotrina hau Olagueko batek egina izateko, izan ere gure dotrina zinez bait dago aezkeraz idatzirik. Dotrinaren hizkuntz ezaugarri guztiak aetzak dira, oso oso bakan kanpokotzat, eta ez beti erabateko ziurtasunez, jo daitezkeenak.

2) Datari dagokiona: Olaverena izatera, anakronismotzat jo beharko genuke data, ez bait da posible 14 urteko adinez, berea ez zuen hizkeraz dotrina bat egitea.

3) Grafiari dagokiona: Miguel Olavek Ariako eliz paperetan utzi lekukotasunek 5 urte iraun zuten, 1863-1868 bitartekoak dira eta. Haren idazkera dotrinakoarekin erkatuz grafia bi horiek egile diferente biri dagozkiela dirudi.

Bestalde, badakigu Miguel Olavek Arian zegoelarik Olague aldeko hizkeraz idatzitako dotrina bat zuela¹³; datu hau Bonapartek Claudio Otaegi laguntzaileari igorri gutun batean ageri da¹⁴. Bonapartek Olaveren eskuetarik bildu zuen Olagueko dotrina 63.a da honen lanen katalogoan¹⁵.

Jose Loigorri ere ez zaigu iduritzen dotrinaren egile izan zenik, ez bait dugu frogarik gure laguna eliz aferekin lotzeko, eta egiletzat jotzera, anakronismotzat jo beharko genuke dotrinak dakarren data. Zoritxarrez ez dugu Jose Loigorrik idatzitako inolako testuren lekukotasunik dotrinan ageri den grafiarekin alderatzeko.

Uste dugu gauzak modu soilagoz ikus daitezkeela, eta dotrinak dakarren data dotrina idatzi zen garaiarekin erlazioa litekeela, egileak dotrina sinatu gabe utzi zuela pentsatuz. 1863-1868 urteen bitartean Miguel Olavek erabili egin zuela irakaspen

(12) "El Obispo de Miranda y Argaiz (1742-1767), en un edicto de 25 de marzo de 1745, urgía el mismo examen para todos los fieles "sin distinción ni aceptación de personas" y exhortaba que fuesen instruidos en la doctrina cristiana, "desde la señal de la Santa Cruz, el Credo, Padre nuestro y Ave María, Mandamientos de la ley de Dios y de la Santa Madre Iglesia, los Siete Sacramentos, las obras de misericordia y el acto de contrición, todo en lengua vulgar", (Apecechea, 1978: 176).

(13) Litekeena da, Olaguen 18 urteko adinetik gora kapellau egon zen garaian, Miguel Olavek dotrina hau baliatzea, norbaitek utzirik edo. Iñaki Mendieta grafosikologoari, Olavek 1863-1868 bitartean Ariako eliz paperetan utzi lekukotasunak eta Olagueko dotrinako grafia alderatzean, ez zitzaion ezinezko iruditzen bi grafiak lagun berarenak izatea, baina ez zen deus ziurtatzera ausartzen. Guri gainera, ez digu ardua handirik honek. Aipa bestalde, Bonaparteren bilduman badela Olagueko euskaraz idatzitako pare bat testu gehiago, *Canticum trium puerorum vasconice* eta *Canticum trium puerorum*. Bonaparteren testuen katalogoan 15 eta 31 zenbakia daramate.

(14) "Otra cosa y acabo con esto de atormentarle: Ud. se acuerda muy bien sin duda, que en *Arive*, el señor cura de *Aria*, aquel jovencito muy listo, me proporcionó un catecismo vascongado, no me acuerdo si de *Olagüe* ú *Olabe*. Es cosa muy importante para mi el conocer de cuál vascuence es este catecismo; pues *Olagüe* pertenece al valle de *Utzama* y *Olabe* al de *Olaibar* cerca de Pamplona. Lo que añade á la confusión es el nombre mismo de este cura que se llama D. Martín Olave. Será cosa muy fácil el saber en qué vascuence está escrito dicho catecismo, escribiendo al posadero de *Arive*". (Rodríguez Ferrer, 1873: 76). Oker ematen da Miguel Olaveren izena, *Martin* bait dio. Gutun originaleko hutsa izan daiteke, Bonaparterena, izenaz ongi oroitu ez zelako edo, baina Rodríguez Ferrer-ek Bonaparteren gutunaren argitarapen honetan hutsak egin dituela ezagun du, esate baterako, *Duvisin* dakar *Duwoisin* en orde. Miguel Olave izenaren orde Martin Olave ezartzeko hutsari Jorge de Riezu jarraitu zaio "El Príncipe Luis Luciano Bonaparte" lanean 156. orrialdean. Bonaparteren laguntzaileen zerrendan *Olave*, *Martín*, *Párroco de Aria* (*Aézcoa*) dakarrenean. Lacombek ere aipatzen ditu Bonapartek Otaegiri igorri gutunak RIEV 1, 166.ean.

(15) "Alto Navarra Septentrional. - Lizaso (Olagüe).

63. DOCTRINA Christianaren deklaracioa. (Doctrina cristiana en vascuence, dialecto de) Olagüe (del Abad de Aria). Salve y Credo.

13 hoj. + 2 hoj., 21 cm. microfilm 2 C 6

Proc.: ADN m/s B-29".

eta abarretarako, horri zor bait dakioke *Sor D.n Miguel Olave en Aria* hori. Jose Loigorri dotrina honen erabiltzaile edo jabe izan zen¹⁶, ez dakigu Miguel Olave herrira etorri aurretik edo ondoren, baina adinagatik esango genuke aurretik erabilia izateko aukera handia dela; Loigorri nahiz Olaveri nork utzi edo eman ote zion ezin jakin, ezta bi hauetarik nork nori ere.

Aukera gehiago ere bila liteke, oroitzuz gainera 1891tzat interpreta litekeela data, baina uste dugu hau bortxatuegi dela.

1851ri heldurik, egin liteke Arian orduan apez zegoen *D.n Miguel Jose Gamboa Abad interino* zenaren grafia dotrinakoarekin erkatu. Guk uste dugu ez direla lagun berarenak. Ezin ahantzi gainera herri batean apez bat baino gehiago izan zitekeela.

Bestalde, eta hau garrantzi handikoa da, *en Aria* horrek ez du baitezpadako dotrina Arian idatzia izatea edo ariatar batek egina izatea. Erabilerari ziur erlaziona dakioke, gehiagori ez ordea. Honela, ezin ziurta dezakegu dotrina ariatar batek egina ote den. Dakiguna da, dotrina aezkeraz dagoela.

Zail da gainera, dotrina batean herri bateko hizkuntz berezgarri propioak azaltzea, bai behintzat herriari ziur atxekitzeko adina. Ezagutu beharko genituzke Ariako orduko hizkera ibarreko gainerateko herrietakotik berezten zuten ezaugarriak, edo gutxienez oraingo Ariako hizkera zertan berezten den ibarreko gainerateko herrietakotik. Ez gaude egoera horretan.

Bada oraino beste puntu bat. Bonapartek laguntzaileei igorritako gutunetarik atera daiteke Garraldako dotrina batzuren berri ziur eta zehatzik, edo Miguel Olavek Bonaparteri Ariben dotrina Olaguekoa nola eman zion. Ez da daturik edo erreferentziarik ordea Ariako dotrina honetarako. Badakigu, Bonapartek, 1866.ean Aezkoara joan aurretik ez zuela ezagutzen¹⁷, hori gutunetarik garbi atera daiteke. Logikoena

(16) Dotrina ikasi behar hartaz hona zer dioskun Apececheak bere liburuko 175.ean: "La urgencia de la predicación homilética y de la instrucción catequética fue una constante en los mandatos de visita en los siglos XVI y XVII, a partir de Trento... El siglo XVIII supera a los dos anteriores en frutos de reforma y en el esplendor religioso tanto del clero como del pueblo cristiano. Ello se debe por un lado, al esfuerzo pastoral realizado precisamente en los siglos XVI y XVII y, por otro lado, al celo pastoral y a las iniciativas de los obispos pamploneses de este siglo XVIII. Entre éstas destaca la figura de Juan Lorenzo de Irigoyen y Dutari (1768-1778)... Sus predecesores habían continuado, en la primera mitad del siglo XVIII, la anterior trayectoria de instar una esmerada instrucción catequética del pueblo cristiano. Don Andrés José Murillo y Velarde (1725-1728) fue el primero en implantar para todos los fieles un exámen de doctrina cristiana, como condición indispensable para el cumplimiento pascual..."

(17) (Rodríguez Ferrer, 1873: 72)n heldu den gisa, ibilaldia Bonapartek 1865.ean egin zuela iduri du; Yrizarrek Rodríguez Ferrer-en laneko pasarte hori bera kopiatzen du 1949. urteko artikulu batean (ikus orain Yrizar, 1981: 103). Hala ere, (Yrizar, 1949)n eta (Yrizar, 1973: 5)n, Bonaparteren bidaiak 1856, 1857, 1866, 1867 eta 1869koak direla ageri da. Ber gisan (Riezu, 1958)n. Ordea, zalantza du Yrizarrek urte horietan egin dako bidaiak 5 edo 6 ote diren: "Aunque es el propio Príncipe el que habla de "cinco excursiones lingüísticas", parece que fueron seis las realizadas en los años citados". (Yrizar, 1981: 102, 18a oh.).

Dena den, (Mirxelena, 1954: 126)n Bonaparte Erronkarin 1865.ean egon zela ageri da: "De las encuestas del príncipe Bonaparte, su viaje al Roncal en 1865, su labor con un informador roncalés que hizo ir a San Juan de Luz..." (ikus orain *SHLV*, 274).

Arana Martija ere aritu da bidaien kopuruaz (González Echegaray-Arana Martija, 1989: 18-19), aipatzen duelarik Bonapartek 1867.ean bi bidaiak egiteko asmoa zuela, baina ez du uste Arana Martijak 1867. urteko bigarrena egin zuenik. 2. hori ere egin balu, 1869koarekin 6 bait ziratekeen bidaiak guztira. (José Vilallonga, 1953-1957: 63)n idatzitakoa ezetzatu nahi du Arana Martijak, Bonapartek 1867. aren udazkenean urteko 2. bidaiak egin zuela bait dio Vilallongak han.

Dena den, guri ardura digunerako esan beharrekoa hauxe da: Bonaparte Aezkoan 1866.ean ibili zela, honen lekuko Etxenikeri igorri gutunak, batik bat 35 eta 36.a (cf. Uquijo, 1910: 291, 292). 1865.ean Aezkoara

iduritzen zaigu 1866. urte hasierako bidaian eskuratu zuela pentsatzea¹⁸. Ez dugu daturik bidaia hartatik kanpo bildu zuela esan liezagukeenik, baina litekeena da.

Dotrina Ariben Miguel Olaveren eskuetarik, edo Arian Jose Loigorriengandik edota beste norbaitengandik jaso ote zuen ez dakigu, izan ere ez bait dakigu Arian egon ote zen ere¹⁹.

Dotrina honi buruz ziur dakiguna hau da: Bonaparteren dialektologi bilduma osatzen du; Arian erabilia izan zen; ez dugu egilearen berri; dotrinak badu data bat. Badakigu dotrina aezkera garbiz idatzirik dagoela, baina ezin ziurta dezakegu zein herritako hizkera den. Aezkeratik kanpokotzat jo genitzakeen hizkuntz ezaugarriak hutsaren hurrengo dira aezkerari dagozkionen aldean.

Grafia

Testu honetako grafiak iruzkin guti eskatzen du. Dotrina idatzi zuenak gaztelaniaren eredia baliatu zuen, eta zalantza eta anbiguitate zenbait gora-behera, esan daiteke aski era kontsekuentean jokatu zuela hots eta grafiak parekatze lanean. Testua hain modernoa izanik gainera, zailtasun eta koxka guti dakarrela pentsatzekoa da. Gaia erlijioa izaki hiztegia urria denez, ez dago interpretazio arazorik eta originaleko letra aski txukuna eta ulertzen erraza da.

 / <V>: Bi hauei dagokienez esan daiteke dela zalantzarik gabe nagusi. Halarik ere <v>ren erabilera ez da etimologiara mugatzen latin edo gaztelaniatikako hitzetan, euskal hitz "jator" zenbaitek ere <v> bait darama, baina honetan, bestetan bezala, ez dago bat ere finkotasunik. Honen lekuko zintzoak bitara ageri zaizkigun hitzak: *bienabenturatu bazuc* (12) / *claro vazuc* (16) *buruac* (20) / *vurua* (17) *balimada* (23) / *valimada* (25) *santificabedi* (25) / *eguin vedi* (25) Bizkar albeolareak: (frikari eta afrikatuak): Ohi denez gaztelaniari jarraiki frikarietarako <z> baliatzen du *a*, *o*, *u*ren aurretik eta <c> *e* eta *i* sabaikarien aurretik: *zarraoicoac* (14), *ceren* (37), *duzu* (1), *ciren* (37), *guizona* (1). Ordea, kasu batean baino gehiagotan, gutitan testuaren neurria kontuan hartzen baldin badugu, sabaiko bokalen aurretik <z> darabil: *Lembizico* (4), *zirā* (26), *deizen zitugu* (27).

Aldaki afrikatuatarako grafia sistema bera darabil, sabaiko ez diren bokalen aitzinean <z> eta sabaikoen aitzinean <c>: *yzulcen* (8), *ein ezagula* (13), *gorpucic* (6), *ilcera* (29).

Afrikatuatan ere badira salbuespenak bokal sabaikariek <z> grafia harturik ondolan, berriz ere guti diren arren. *deizen* (6), *uzi* (10) (cf. *ucis* (34)), *ecarzea* (21).

Inplosiban ageri denean, gaztelaniari jarraiki, <z> da ageri dena beti, sail baterako nahiz besterako²⁰. *Noiz* (8), *gorpuz* (8), *bainiz* (9), *iz bates* (38), *gaiz* (11), *otoiz* (28).

bidaiari egin ez zuela atera daiteke gainera 1865.ean Etxenikeri igorri gutunetarik. Gauza bera iradokitzen digu Otaegiri Bonapartek 1866.ean igorri gutun batek (cf. Rodríguez Ferrer, 1873: 75). Ekainaren 7an igorria, Garraldako dotrina bildu duela diotso, guk uste urte hasieran Aezkoan egon zenean enkargaturikakoa.

Aipatzekoa da bukatzeko, (Rodríguez Ferrer, 1873) berean ere bidaiak 1856, 1857, 1866, 1867 eta 1869an eginak izan zirela heldu dela Bonaparteren *Le verbe basque en tableaux...* aipatzen delarik, izan ere Bonapartek berak bait dio lan luze horretan izenburuan horiek direla "cinq excursions linguistiques" en urteak.

(18) Bidaia honen berri ematen zaigu (Vilallonga, 1953-1957: 62)n: "En 1866 es su tercer viaje vasco. Su duración, 2 meses, del 21 de Enero al 21 de Marzo... Dos importantes recorridos: 17 días con Echenique y Otaegui, de investigaciones, recogida de material escrito, confrontaciones, en los tres valles navarros de Aezkoa (sobre mulo y en la nieve), de Salazar, de Ronkal..."

(19) Aribetik Ariara ez dago bi kilometro. Aldapaskoa da hala ere.

(20) Jakina da aezkeraz instrumentala apikoalbeolare ebakitzen dela, horregatik, hitz bukaeran inplosiban ager litezkeen txistukari frikari bizkaralbeolareen kopurua oso mugatzen da.

Begien bistako arazoa da euskarak historian zehar ondoko hizkuntzetako ortografia sistimak baliatu beharra, ez bait da beti garbi aditzera eman idazleak gogoan zuen hotsa zein zen. Gure testua ez da salbuespen. Testuaren barneko datuetan oinarritzea, ondorioz, ez zaigu aski, eta egun hizkera honetan gauzak nola diren jakitea ezinbesteko zaigu testuaren interpretazio osorako.

Apiko Albeolareak: (Frikari eta afrikatuak): Bizkar albeolareen kasuan bezala grafiak ez ditu berezten frikariak afrikatuetarik. Denak, beraz, <s> k ordezkatzan ditu, sail honetan afrikaturik ez duen gaztelaniaren sistema ortografikoaren arabera.

Afrikatuak genituzke bat ere beldurrik gabe esanik: *eracusi* (27), *evasi* (15), *onesi* (13), *esayec* (2)

Zalantza berriz afrikatu edo frikari aditzera ematen ote digun: *pensamendus* (28), *falsuetan* (13), *consenti* (15).

Frikarietarako ez legoke arazorik, baina gogoan izan behar da testu honetan badaela <s> baliatzen duen beste fonema, txistukari sabaiaurreko frikaria hain zuzen.

Txistukari sabaiaurreko frikaria: Gauza jakina da grafien arloan arazoak sortu dituela testu euskarazkoetan hots honek urte luzez barne (cf. Mitxelena, 1978: 393), bereziki frikari belare ahoskabea ere grafia beraren bidez idazten zelako. Gure testuan aski ongi berezten da [ʃ] fonema [x] tik, nahiz baden argitasunik eskatzen duen adibiderik²¹.

Esan behar da, iturri desberdinetatik heldu den [s] hotsa (cf., Mitxelena, 1977: 193), <s> grafiaz ageri zaigula testuan. Honela hots hori genuke /s/ fonemaren bustiduratik heldu den kasu hauetan: *gaistoetaic* (2), *lembisico* (13).

Hots bera latinetik euskarara iragatean [ʃ] eman zuen *sau* (15) hitzean.

Azkenik, ugarien den taldeaz aritu behar, euskal *j- ren jarraitzaile den hotsaz hain zuzen. Honelakoak ditugu adibideak: *satean* (2), *saiquicean* (2), *Sayac* (14), *sarriric* (8), *saquitera* (3).

Ezin utzi aipatu gabe 8. orrialdeko *sausice*, ez bait dago argi grafia horien pean zer hots ezkututzen den. Euskarak hitz batean artikulazio gune desberdineko bi txistukari dituenean, hauetarik bat artikulazio gunez besteari asimilatzea arrunta da (cf. Mitxelena, 1974: 196, eta 1977: 283). Aezkeraz ere modu berean, eta egun, leku batzuetan *zantzi* entzuten bada ere, honen aurreko *xantzi* ez da erabat itzali. Bide beretik, egun *sautsi* aditzen da asimilaturik, baina ez dakigu *xautsi* bezalakoak noiz arte erabili diren. Gure testuko *sausice* adibidean beraz, lehen <ɣ- > hori berdín izan daiteke albeolare nola sabaiaurreko²².

Frikari belare ahoskabea: Bi grafia erabiltzen dira gaztelaniaren ohiturei jarraiki, <g> eta <j>: *originale* (17) / *Juezaren* (26), *corregicea* (31) / *lujuria* (20), *elegitu* (38), *Jesus* (27), *Magestadea* (24) / *trabajua* (37), *ligeroqui* (15) / *injuria* (31).

(21) Hizkuntz ezaugarrien sailean ari gara honetaz.

(22) Aezkeraren auzo den Hego Aldeko Goi Nafarrera mintzatzen zen Uritz herriko dotrinetan (Bonaparteren bilduma dakarren katalogoan 52 eta 53.ak), Kredoaan ageri da hitz hori. Juan Cruz Elizaldekin itzuli dotrina haietan gure testuaren aldean grafia diferentea baliatzen bada ere, garbi ikusten da lehen txistukaria asimilatu gabea dela, frikari sabaiaurreko dela eta ez apikoalbeolare. 52. zenbakia daraman dotrinan 2. orrialdean *tsausi* dugu, *tsarriric* ekin erka daitekeena, eta 53. zenbakia daramanean berriz *sausice* 2. orrialdean ere, *tsarriric* ekin erkatzeko. Uritzen Juan Cruz Elizalderen dotrinan arabera, garbi dago *xautsi* ahoskatzen zela iragan mendean. Bi dotrina direla diogun arren, gogoan izan behar da bat bakarra dela, nahiz grafia kontuetan desberdinak diren 52 zenbakiduna eta 53 duena.

Euskal erroa duten hitzei dagokienez, hona ahoskera belarea aditzera ematen diren grafia daramaten adibideak: *jayocen* (20), *ginestacea* (32), *Jauna* (32), *javearen* (15), *Jangoicoaren* (32), *Jayac* (29).

: Grafia honek ez du argibide handirik behar gure dotrinan. Ageri diren adibideak gaztelaniatikako mailleguei dagozkie: *bonra* (14). Hortik gora badira euskal adibideak dutenak, baina guti. Batetik *hayes hoyes* (27) eta bestetik *hume* (19)²³.

Ageri ez den bat: Dotrina batean ez da ohizko, darabiltzan gaiengatik, zentzu hipokoristikoa duten hitz anitz agertzea. Despalatalizatzaile den euskalki batean, esperogenezake hots sabaikariak soilik forma adierazgarrietan aurkitzea. Gure testuan adierazgarri ez den <ñ> bat edo beste ageri bada ere, ez da <ll>rik: *bularretaraño* (2), *baño* (20), *escuyecoraño* (2), *señale* (16).

Gure edizioa

Testuak ez du inolako batasunik puntuazioari edo letrei dagokienez. Deklinabideko atzizkiak, batzu loturik heldu dira eta beste batzu berezirik, nahiz berezirik heldu direnak zenbait aldiz loturik azaldu. Ber gisan aditz laguntzailearekin, dotrinaren azken aldera berezirik ageri direnak gehiengoak badira ere. Letretan antzekoa gertatzen da. Noizik eta behin hitz hasierako letra, tamaina larriz ageri zaigu, erligio edo fede gaia adierazten duten hitzetan, baina badira hala ere gai horrezaz landako hitzak lehen letra larria dutenak. Dotrinaren bukaera aldera ugaltzen hasten zaizkigu letra larridun hitzak, eta gehientsuenak erligio gaiari buruzkoak badira ere, denak ez dira sail horretakoak. Hauei, letra larria beharrean normala ezarri diegu.

Gure edizioan, ahalik eta batasun gehien lortzen saiatu gara, halaz ere, moldaketak zein izan diren garbi azaltzen dugu segidako lerroetan.

Aditz laguntzaile, atzizki eta deklinabide kontu: Gure joera nagusia, ahalik eta gehien, egungo moldean ematea izan da, baturik ageri diren aditz laguntzaileak bereziaz batetik, eta berezirik ageri diren deklinabideko atzizkiak lotuaz. Izan ere originalean behin baino gehiagotan agertzen da forma bera loturik eta berezirik, molde batak edo besteak ezer adierazgarririk ez dakarrela, gure ustez bederen. Esaterako:

-*gatic*: *vecatarien gatic* (26) / *Jangoicoagatic* (30) *ceren gatic gauren becatuen castigotan...* (22) / *cerengatic den ain ona* (22); -*garren*: *zazpi garrena* (18) / *seigarrena* (18); *baitan*: *aren baitan* (13) / *arenbaitan* (35); *bat*: *Andre Soberana bat* (11) / *Jangoicobat* (5); *ez*: *ez tezagula* (29) / *eztezagula* (29) / *ezdezagula* (29)

Aditz indikatiboetan berriz hona sorta bat:

ein tugun (21) / *eintugun* (17); *cein dira* (23) / *cerda* (23); *eiten du* (14) / *erratenda* (24)

Eta inperatiboan alorrean:

eguín bedi (25) / *Emandezaguzu* (25); *libra guizazu* (25) / *varcadazquiguzu* (25).

Ez da dudarik, egun hitzari loturik idazten diren atzizkiak loturik ezarri ditugula gure moldapenean. -*gatic* eta -*gana*, adibidez, loturik heldu dira gure edizioan, nahiz originalean kasu guzti guztietan berezirik ageri.

Baitan, bat, ere (*yoriere* (15), *Yorere* (14), *nionere* (8) bezalako kasuetan), usu izenari loturik ageri dira originalean, guk ordea berezirik ezarri.

(23) *ume* hitza *b-z* idaztea ohizko gertatu zen, ugari bait dira hitz hori honela dakarten testuak. Besteren artean, Bonapartek Aezkoan bildutakoen artean, Orbarako bat eta Abaurrepeako bat. Elkanoko Lizarragak ere *b-z* ematen zuen, eta 1758ko Ororbiako testu batean ere *b-z* dugu.

Aditz laguntzailea oso maiz loturik heldu da originalean, nahiz dotrinaren azkeneko partean (otoitzetan hautematen da ongien), berezirik azaltzeko joera nagusia hartzen duen. Guk, ahal zen kasuetan, fonetika arloko zalantzarik ez dakarren kasu guztietan alegia, berezirik ezarri dugu.

Badira ordea moldapen nekeza duten adibideak. Lotura fonetiko-fonologikoak ageri dituzte adibide horiek, *bai(t)* eta *ez* partikulak gehien bat, ez ditugu ukitu, gauzak auresuposatzen hasia garestiago baita gauzak beren horretan uztea baino. Honela, *eguinca* (6) bat beldurrik gabe berezi badugu ere (*igan ce* (27) bezalakoetan oinarrirituz), *baice* (26), *bainiz* (9), *ezpeitira* (31), *baiguirozque* (22), ez ditugu ukitu. Bide beretik, *eiten eztenac* (14), *balimada* (23), *ein ezagula* (13), *guardaizagula* (14), *ceinay* (17) bezalako adibideetan gauzak originalean bezala doaz gure moldapenean²⁴.

Bada moldatu ez dugun beste kasu bat: (-*as gueros* / *asgueros*) dugu bera. Katgoria gramatikalaren aldetik bi gauza direnez (ikus honetaz Mendiguren, 1987: 146, 34. oh.), guk originalean legez utzi dugu, izan ere, molde bat baino gehiago ageri baita gure dotrinan: *erdias gueros* (32), *erran asgueros* (25), *erranasgueros* (25), *noizasgeros* (24), *batayatus guerostic* (17).

Erakusleei dagokie azken oharra. Gauza jakina da, nola, diakronian zehar ikusirik, euskal artikuluaeren iturria erakusletan dagoen. Aezkeraren ondoko den Hegoaldeko Goi Nafarrera Elkanokoa XVIII. mendeko bigarren erdira arte iristen da fenomeno, 3 erakusleek artikulua lana betetzen dutelarik, eta izenari loturik idatziak Lizarra garen testuetan. Ez dugu uste gure testuan honelakorik ageri denik, izan ere modernoa baita, XIX. mendearen erdi aldekoa. Baina aipatzekoa da, testu guztian erakusleak izenetik berezita idatzi baldin badira ere, badela kasu bat edo beste loturik ageri dena. Gutxi izateaz gain, ezin esan daiteke gure testuko erakusle horiek artikulua lana egiten ari direnik, bikoitza izan baita daiteke horien interpretazioa, erakusle nahiz artikulua izan daitezke, eta uste dugu gainera erakusle lana egiten ari direla; halaz ere, oharra nabarmentzekoa dela iruditzen zaigulako eta gure testuan gainerateko kasuetan erakusleak berezirik ageri direlako, originalean bezala izenari loturik utzi ditugu aipaturikako kasu hauek²⁵.

Puntuazioa: Perpausaren bukaeran idazleak usu ahantzitako puntua erantsi egin diogu. Koma zenbait ere sartu dugu, interpretazioa laguntzeko asmoz, baina premiazko kasuetan soilik.

Galdera ikurra ere usu ahantzi edo du idazleak, eta guk erantsi halakoetan.

P. eta *R.* letrak azaltzen dira galdera eta erantzun bakoitzaren aurretik. Idazleak nola kasik beti egin duen, egin ez duen horietan guk erantsi egin diogu, testu guztia tankera berean moldatuaz.

Aezkerari buruzko hizkuntz datu batzu

0) Aezkera mendebaldeko behe nafarreraren azpieuskalkitzat jo zuen Bonaparte printzeak euskal hizkeren banaketa eta sailkaketa egin zuenean, behe nafarreraren gainerateko bi azpieuskalkiez berezteko, morfologi, sintaxi eta fonologi ezaugarrie-

(24) Eranstekoa da, *ez* partikula berezirik ageri den kasu urriak originalean ere horrela doazela interpreta-tu behar duela irakurkeak.

(25) Hona 28. orrialdeko adibide bat: "Ni vecataria confesacen nizayo Jangoico Aita gucis poderosoari, Maria veri virginari, San Miguel Ainguiruari, San Juan Bautistari eta San Pedro eta San Pablo apostoloei eta gaineraco ceruan diren Sandu eta Sanda guciei, eta ayen lecuan Aita confesoreorri..."

tan oinarrirituz²⁶. Geroztik eutsi egin zaio Bonaparteren banaketa honi, nahiz aipatu den hotsei dagokienez desberdintasun garrantzizkoak dituela, zaraitzuerari eta erronkarierari gertatu legez, mugaz eskuinaldeko hizkerekiko (Mitxelena 1967: 163).

Bonaparte Aezkoan egon zen garaian ibarreko bederatzi herrietan mintzatzen zen euskara. Egun, jakina, aldaketa erabat gertatu da, gaztelania izanik herri guztietan nagusi, Abaurrepea, Aribere eta Garaioan bereziki. Beste herrietan, batetik bestera go-ra-behera nabarmenak izaki, euskaldunak aise aurki daitezke, Abaurregaine, Aria eta Hiriberrin batik bat. Ez hainbeste Garralda, Orbaitzeta eta Orbaran.

Aezkera ez da ongien ezagutzen ditugun hizkeretarik. Halarik ere uste dugu ekialdeko hizkeren kontestuan²⁷ aezkeraren berezgarrien ezagutzeak garrantzia duela, euskal dialektologiaren barnean, beste edozein hizkerarenak eduki dezakeen gisan²⁸.

Aezkeraz dakiguna ez da anitz, eta gehienbat Bonaparte eta Azkueren zordun gara. Bonapartek, dotrina zenbaitez gainera, testu barzuren itzulpenak, hitzak eta aditzak bildu zituen. Ezin ahanzi hala ere, hizkera honi buruz barreiatu utzi zizkigun datu eta eritziak. Bide beretik ibili zen Azkue, ipuin batzu bildu bait zituen kantu eta erran-zahar zenbaitekin batera (Azkue, 1927). Lan hartan, hiztegia, aditzen paradigmatik eta fonologiari eta gramatikari dagozkion datuak heldu dira ere.

Bi hauez gain, Campionen *Orreaga* baladaren itzulpen Ariakoa dugu (Campion, 1880: 97-100), eta bestalde, Lafonen azalpen batzu: (Lafon, 1955).

Aezkerak batasun handia ageri du egun, eta ez dira hautematen Erronkari batean herrien artean aurkitzen ziren desberdintasunak (cf. Mitxelena, 1954: 124, orain *SHLV*: 273). Bonaparte arduratu zen garai hartan honetaz, eta Etxenike laguntzaileari idatzi gutunetan beste euskalki edo hizkeren mugan zeuden herri aetzetako hizkeran kutsua espero izatekoa zela bazioen ere (cf. Urquijo, 1910: 271), ez zuen aezkeraren barrenean inolako banaketarik egin sekula.

(26) Bonapartek, Londonen 1866.ean argitaratu *Formulaire de prône en langue basque, conservé naguère dans l'église d'Arbonne...* lanean, ikus katalogoan 167. orrialdean, aezkeran nabarmentzeko modukoak jo zituen ezaugarriak hauek dira: 1) Ez du *-a* galderazkoetan; 2) Ez du *ukan* adjetiboa aditzetan; 3) Ez du *-na> -ia* edo *-uya* fenomenorik mugatzailea ezartzean, baina aipatzen du palatalizatu egiten dela maiz; baita fenomeno bera, modu iraunkorrez ez bada ere, Baztan, Artze, Erro eta Longidan aditu duela, eta inoizka Lapurdiko behe-nafarretaz ere; BNko bere kideez berezteko hiru ezaugarri; 4) Ez du aspiraziorik; 5) */š/* du */j/* ren ordeaz *xan* bezalako kasuetan; 6) Berezkoak dituen hitzak: *fan* edo *ekendu* adibidez; 7) *hau hori buru* erakusle adjetiboaren ordeaz, *gau gori gura. gen eta gemen gor gan / bemen hor han*-en ordeaz, eta *gala gola goin gain / hala bola bain* en ordeaz; 8) *ura* du aezkerak izenorde erakuslea, eta *gura* berriz adjetibo erakuslea; 9) *-n*-rik ez du iraganeko indikatiboko aditz laguntzaileetan. *zuen* bezalakoak erlatiborako ditu. Azpieuskalki hau lotzen zaio, idazten du Bonapartek, Goi Nafarroako beste ibar batzuerkin batean, egoera zaharrari. Gainontzeko euskalkiek, hizkuntza idatzian behintzat, nahasi egin dituzte lehen aldia eta erlatiboko lehen aldia biak *-n*-dun eginez. Subjuntiboan ordeaz, gaineratekoekin batean doa aezkera, formak *-n-z* bukatzen direlarik.

(27) Koldo Zuazok aezkera ekialdeko eta erdialdeko euskalkien arteko zubitzar jotzen du (cf. Zuazo, 1989: 648). Ikuspegi honi zuzen derizkiogu guk, ekialdeko euskalkiak erdialdekoetarik berezten dituzten ezaugarri multso bat eskas bait du aezkerak.

(28) Hona Bonapartek Etxenikeri 1865-1-24an igorri gutunean dioena: "Ce sous-dialecte est réellement un des plus intéressants pour la science linguistique. Ce n'est pas du navarrais espagnol, comme celui d'Elizondo, Vera, Lizaso et Araiz; ce n'est pas du guipuscoan, comme celui d'Urdiaín et de Huarte-Araquil; ce n'est pas du souletin, comme celui de Roncal et Ochagavía, mais c'est un sous-dialecte distinct du bas-navarrais de France. Il a pour frère le bas-navarrais de Baïgorry et le bas-navarrais du Labourd depuis St Pierre d'Irube jusqu'à Hasparren et Briscous. Je puis prouver scientifiquement toutes ces assertions..." (Urquijo, 1910: 286).

Azal ditzagun orain aezkeraz gertatzen diren fonologi ezaugarriak labur labur. Luze joko duen lan batean asmoa dugu gai honetaz zehatz eta zabalago aritzea²⁹.

1) Aezkerak, gainerako euskalki ia denek bezala, bost bokal ditu: *i, e, a, o, u*.

Ez du erronkarierak edo zubererak duten bokal edo diptongo sudurkari balio fonologikodunik; bokal sudurkariak kontestuak kutsaturik azalduko zaizkigu, sudurkaritzeak inolako pertinentziarik ez duelarik. Bokal arteko *n* ren galerak eragin bokal sudurkarien arrastorik ez beraz. Bide beretik, bokal luze edo geminatuen antzeko fenomenorik ez du iduri aezkeraz gertatzen denik.

Hainbat arrazoiengatik bata bestearen ondoan gelditutako nolakotasun edo tinbre bereko bi bokal, bakarrera murriztu ditu: *mi, ol, oltxarrak*.

Mugaz eskuinaldeko euskalkiek eta kasu batzuetan baztanerak *n* aurreko $\emptyset > u$ bihurtzeko duten joerarik ez dago aezkeraz (cf. Salaburu, 1984b: 180 eta Mitxelena, 1977: 55): (*g)onek, ongi, ontzitegi, onddar*.

Deklinabidean, *-u-z* bukatutako hitzari mugatzailea eranstea, ekialdeko euskalkiek *u* palatalizatze joera nola duten gauza jakina da: (cf. Lafon, 1937; Gomez, 1989: 386 eta Zuazo, 1989: 619, Bonaparte delarik iturri). Aezkeraz ere gertatzen da honelako zerbait, Bonaparte ongi ohartu zenez³⁰.

Gauzei erreparatzeko izan dugun aukeran oinarriturik, esan dezakegu joera ez dela nagusi, baina noiznahi entzun daiteke *u* hori palatalizaturik. Goi nafarrera egiten den hainbat lekutan *-tu* atzikiari gero aldiko *-ko* eranstea *u* bokalal palatalizatze duen joera ere ez da nagusi aezkeraz, baina entzun daiteke. Aldiz, *-tu* atzizkiko bokala usu palatalizatzen da ondoan *be(h)ar* segitzen zaionean. Non nola, diptongoaren 2. osagai den *u* ere palataliza liteke. Hona guzti hauen adibide batzu: *kontüiak, ordüa, basagatiüa/sartiko, pastikol/zikindiartut* (=zikindu behar ditut), *sartiouk?* (=sartu behar duk?)/*daizut* (=dizut).

Erronkarieraz eta zubereraz gertatzen diren *i-u > u-uli-ü > ü-ü* eta inoizkako *u-i > u-ulü-i > ü-ü* asimilazioen modukorik ez da gertatzen aezkeraz: *bilur, tipula, ilun/burdina, urritz*.

2) *ei, ai, oi, eu*, eta *au* dira aezkerazko diptongoak. Aipatu dugu balio fonologikoa duen diptongo sudurkaririk ez dela gertatzen.

Aezkeraz diptongoek duten berezgarri nagusia mugikortasuna da, hainbestera-nokoa, non hitz batzuren forma aldaturik ageri baita egun. Hau dena, ordea, sakon eta herriz herri aztertu beharrekoa da, herri batzuetan nabarmenagoa baita fonologi joera hau, hitz gehiago harrapatzen dituelako, edo aldaki bat baino gehiago izaki, joera hori jasaten duen formak, jasaten ez duenak baino maiztasun handiagoa duelako. Guk, axaleko ikuspegia besterik ez dugu eskaintzen hemen:

ai: ei rantz jotzeko joera nabaria: *zenbeit, beino*.

eu: au rantz jotzen du inoizka: *dause* (=deus ere), *auli*.

(29) Besterik esaten ez den artean datuak guk bilduak dira beti. Esatekoa da bestalde, gure eskema honen egiturarako Mitxelenak erronkariara eta zaraitzuerarako fonetika-fonologiaz egin lanetan oinarritzen gara. Azentuaz ez dugu deus aiparuko, hurrengoetarako gai uzten dugularik. Uste dugu, oraingo geure adibide hauei markatzen hastea geure belarriari neurritz kanpoko balioa ematea litzatekeela. Markatu dugun kasu bakaretan, gaiarekin lotura izan zezakeelako izan da.

(30) Koldo Zuazok diost, Broussainek, Campionek bezala, Bonaparterengandik edaten duela honetaz ari denean: "Et je ne parle pas des sons rares, comme l'*u* ahezcotan et le *r* roncalais..." (Broussainek Azkueri idatzia, cf. Charritton, 1986: 251).

au: *ou* rantz jotzen du, ez ordea leku guztietan indar beraz. Hiriberrin, esaterako, Abaurregainen baino askozaz gehiago. Adibidez: *nousi*, *gou* (=hau), *pousoa*.

Inguruko hizkeretan gertatzen den bezala, goranzko diptongoetarako joera dago: [eipdusjélo?], [ojóskeja].

Aipatuez gain badira monoptongazioak edo *au* diptongoaren bigarren osagaiaren palatalizazioak, azalpen xume honetan lekurik ez izanik, lan sakonago baterako gai uzten ditugunak: *beloriko* (=belauniko), *arrerontsi* (=harrerauntsi), *daizut* (=dizut).

3) Hauek dira kontsonanteak: *b*, *p*, *f*, *d*, *t*, *dd*, *tt*, *g*, *k*, *j[x]*, *j[y]*, *tz*, *z*, *ts*, *s*, *tx*, *x*, *m*, *n*, *ñ*, *l*, *ll*, *r*, *rr*. Ikusten denez eta ezaguna zenez, *h* rik ez dago aezkeraz.

4) Aezkeraz ugari gertatzen dira sinkopak, erronkariaren edo zaraitzueraren neurrira heltzen ez badira ere. Hona sorta bat: *giblatu* (=gibelatu), *laxtu*, *korlea* (=korrlea), *primadra*, *otrona*, *ardietra*, *tlintan* (=tilintan), *iluntzra* (=iluntzera).

Baita aditz izenari laguntzailea edo atzizki zenbait lotzean ere: *iordut* (=igorri dut), *etorda* (=etorri da), *eztute ikasko*.

Aferesirik ere bada aezkeraz, goi nafarrera barreneko zenbait hizkeratan bezainbat ez izanik ere (ikus askoren artean egindako *Euskal dialektologiaren hastapenak* lanaren 2. argitaraldian 191 eta 192. or.): *mazteki*, *txamaxter* (=etxa-maizter).

5) Euskal *-j- zaharra eta garai bateko erdaratikako maileguak (hitz hasieran sabaiurreko ahostuna eta ahoskabea zuten hitz erromanikoak), txistukari sabaiurreko frikari ahoskabeak ordezkatzeko dituzten aezkeraz, erronkarietaz eta zaraitzueraz bezala³¹:

xan, *xakin*, *xo*, *xorratu*, *xaona* (=xaboia), *zangaxunta*, *xokatu*

Aipatu jatorriez gain, euskal [s] eta [s'] ren palatalizazioz sortutako [š] dugu.

Asimilazio atzerakariak eragin du kasu batzuetan hasierako txistukari frikari sabaiurrekoak artikulazio gunez aldatzea: *sautsi* (=jaitsi), *zantzi* (=jantzi), *ttatto* (=xato).

[s] rekiko polimorfismoko egoeran, [š-] hotza dugu hainbat kasutan Aezkoan. Herri batzuetan besteetan baino gehiago, eta bereziki gizonen artean gertatzeak, prestigiokotzat hartu delako erabiltzen dela pentsatzera garamatza, berrikuntza gisa hartu behar dugula alegia. Dena den, azterketa sakonagoak behar dira hori fragatze-ko: *yolxo*, *yar/xarri*, *yan/xan*.

Bada [y] 2. pertsona singularrari dagokion aditz laguntzaileetan: *bayae* (=bahoa), *zeryuen*, *eyue* (=ez huen), *yengola* (=hengoela).

Lafonek eta Mitxelenak diotenez berrikuntza dirudi, izan ere yod zaharrak [š] eman bait du aezkeraz. Lotura lana egotzi zaio erronkarietaz ere kasu hauetxetan ageri den kontsonante honi.

Hitz hasierako euskal yod zaharrari aezkeraz zein hots dagokion ikusirik, belarizazioarekin zerikusia duten kasuetara joko dugu, gure dotrinan azaltzen baitira.

(31) Hona zer dioten Mitxelenak zaraitzuerari buruzko 1967ko lanean 170. orrialdean: "Ant. *-j-, que en la mayor parte de los casos procede de *e- ante vocal, ha pasado a [š] en salacenco. Al igual que en roncalés, el cambio se ha cumplido con regularidad total. El mismo hecho se registra (con menor regularidad acaso) en aezcoano y zonas alto-navarras (Egiés, Olza, Huarte Azaquil y pueblos del valle de Araquil, por lo menos)..." Ez dakigu zerengatik dioten hor Mitxelenak "(con menor regularidad acaso)", argudiorik ez da ageri bederen. Guk uste fenomenoaren hedadura berbera den, erronkarietaz, zaraitzueraz eta aezkeraz behintzat. Esan nahi baita, hitz sail bat harturik aezkeraz behintzat ez liratekeela [š]-dun gutiago aterako zaraitzueraz edo erronkarietaz baino. Egin asmo dugun lan luzeago batean izanen dugu honetaz aritzeko aukera.

Ikus Hualde (1987: 31, 32) ere, non 4 euskalkirik yoda dela eta duten jokabidea ageri den. Gure kasurako interesgarria da erronkarietaz dioena, hitz hasierako bokal aurreko yodaz gain, kontsonante aurrekoaz eta hitz barreneko bokal artekoaz ari bait da, kasu honetan morfema mugan gertatzeak edo ez gertatzeak duen eraginarekin berri emanez.

Belare igurzkari ahoskabea hots bazterrekoa da, berria, ia mailegutan baizik aditzen ez dena, baztaneraz gertatzen den gisa³². Hots hau sisteman ezezaguna izaki, zailtasunak eragin ditu ahoskeraren aldetik, eta oraindik orain badira mailegutan edo fonetika sintagmatikoan hots horren ordezkari inoiz [k] ahoskatzen duten lagun adinekoak Aezkoan³³.

Hots belare hori bazterrekoa eta mailegu berrietatikoa izanagatik ere, badira iragan mendeko aezkeraz, mailegu ez ziren eta belarez ebakitzen ziren hitzak. Gure tesuan, eta grafiek zalantzarik gabe ahoskera belarea aditzera ematen dutelarik: *ginesi*³⁴ (3), *jayo*³⁵ (7), *javearen*³⁶ (15), *Jayac*³⁷ (29).

Gai honi loturik, eman ditzagun datu batzu laborri dotrinan ageri diren bi maileguren gainean: *meregimentuengatic*³⁸ eta *sugetatu*³⁹.

(32) Hots hau baztaneraren fonologi sistematik kanpo uzten da (cf. Salaburu, 1984a: 269).

(33) *kuntatu* edota *poekemplo* entzun daitezke inoizka, nekez izanik ere. Txistukaria aldean izanak lagundurik berriz, hona Bonapartek galdeginik idatzitako Garraldako dotrina batean 9. orrialdeko pasarte hau: "G. Ycusicindue Jesucristo jayotcen? R. Ez cauna.". Badugu aezkeraz idatzitako dotrinez, eta bereziki Garraldakoez, argitasun amfibi bat emateko asmoa, handia baita orain arteko katalogoetan ikusten den nahasmendua (Ikus Camino 1989, *ASJU* XXIII-3).

(34) Egungo mintzoan ere belare ahoskatzen da hitz hau aezkeraz. Belarizatu gabeko formari eutsi zitzaion Artze ibar ondokoan, Urizko dotrinak, Bonaparteren lanen katalogoko 52.ak, 34. orrian dakarren *ssi-ni-stacea* lekuko, ez dirudien arren, grafia horrek sabaiaurreko frikaria aditzera eman nahi bait du testu hartan. Zaraitzueraz belarizaturik bide zegoen XVIII bukaeran (Satrustegi 1987: 161 or., 19. lerroko) *gimesten* lekuko.

(35) Egun ere belare aditzen da hitz hau Aezkoan. Bonapartek Aezkoan bildu zituen gainerateko dotrinetan ere forma belarea ageri da. Bada ordea Ariben aurkitutako sermoi-dotrina bat, Satrustegik duena, eta oraino argitaratu ez badu ere guri fotokopia bat utzi digu eskuzabal. Testu horretan, *Jayozen* formaz gain, *sayo edo yayo* heldu da, eta baita *chayocetic* ere. Sermoiak kanpokoren batek prestatu zuela iduri luke, eta nola edo hala Aribeko euskarara egokitzen entsegatu zela, aezkeraz kanpoko forma ugari bait dakar. Iltzarbeko XVIIIko testu batean adibidez (ikus Ondarra 1980: 173-223), *jaijo* ageri da nagusiki, behin delarik *saijo* dotrina guztian.

(36) Grafia horrek ebakera belarea aditzera ematen du dudarik gabe. Lafonek, Bonaparteren lanetan oinarriturik, txistukari sabaiaurrekoa dakar, *xabe* aezkerarako. (Ikus Lafon, 1955: 122). Egun, txistukari sabaiaurrekoz ahoskatzen da oraino aezkeraz, guk Orbara eta Hiriberri herrietan jaso bezala. Halarik ere, Abaurregainen herrian *jaun ta jabe* esapidea bildua dugu hots belarez. Esapidea izanik, lehen hitzaren belarea bigarrenari asimilazioz atxekitu zaiola pentsa liteke, elkarrekin maiztasun handiz ageri baitira bata eta bestea esapidea medio. Honela dela edo ez dela, uste dugu grafia horrek ordurako hotsa, hainbat kasu, herri edo hiztunengan, belare zen lekukotasuna ematen digula, prozesu fonologikoak egun amaitu gabe badirau ere. Ez da ahantzi behar gainera aezkerazko beste bi testutan, Abaurrepeako eta Orbarako dotrinetan, *jabe* dugula ere.

(37) Lafonek, 1955. urteko lanean *xei* dakar 122. orrialdean aezkerarako. Guk gaur egungo hizkeran *xei* bildu dugu Abaurregainen eta Orbaran, eta Aezkoa ondoko Artze ibarreko Urizko dotrinetan ere txistukari sabaiaurrekoa dakar, Bonaparteren bildumaren katalogoko 52.ean *tsayac* eta 53.ean *ssayac*, azken bi grafia hauek frikari sabaiaurrekoa adierazi nahi dutelarik. Uste dugu beraz orduko aezkeraz sabaiaurrekoa zela hotsa. Hala ere, dimorfismoa ere litekeena da, ukatu ezinezko aukera beti ere. Baina ezin ahantzi aezkerazko gainerateko dotrinetan ere sabaiaurreko dela, Garraldako, Abaurrepeako eta Orbarako dotrinak lekuko: *ssey*, *sey* eta *sayac*. Eta garrantzizkoagoa dena, gure dotrina honetan behin bakarrik ageri da hitza ahoskera belarea aditzera emanez, gainontzeokotan, 14 edo 30. orrialdeetan esate baterako, grafia garbi adierazten du frikari ahoskabe sabaiaurrekoa. Zaraitzuerazko dotrina batean ere, (ikus Mitxelena, 1982: 40), *sbeac* dugu.

(38) Ezaguna da *merexi* hitzak Nafarroan frikari belarea duen aldakia duela zenbaitetan, testu hau lekuko. Egungo hizkeran ordea, *merexi* da nagusi Aezkoan. Bonapartek Aezkoan bildu beste dotrina batzuetan, Garraldako batean eta Abaurrepeako batean, *meregimentu* azaltzen da. Forma bera zerabilten Beriayn eta Elizalde. Esan behar da bestalde, *merexi* ageri dela Ariben azaldu den dotrina-sermoi batean. Testu hori Jose Maria Satrustegik argitaratzeko asmoa du, aurretik guri fotokopia utzi badigu ere. Eskertzen diogu beraz. Aezkeraren bizilagun den zaraitzueraz idatzitako dotrina batean, (ikus Mitxelena, 1982: 29), *meresimentuaren* dugu, ahoskera belarizatu gabe zegoen lekuko zintzo.

(39) Iduri du, grafiagatik behintzat, frikari belare dela, hala da gainera hitza gaztelaniaz. Hala ere, egun mailegu hori bi modutara entzun daiteke ibarrean, igurzkari ahoskabe belarez eta igurzkari ahostun belarez. Bigarren hau, denbora batean erdaratik sartzen hasi zen [x] nekez laketzeari zor zaio dudarik gabe.

Bokal arteko *j galtzeko joera dago aezkeraz, baina forma horiek galdu gabekoe-kin alternantzian daude: *leotik/leioa*, *aneal/anaia*, *oetzki/oiozki*, *geol/geyol/geoio*.

Diptongoaren bigarren osagaia *i* denean ere komunzki gertatzen da (cf. Mitxelena 1967: 172 or., § 9.aren azken aldean): *uséa* (=usaina), *zeléa* (=zelaia), *seguro baétz*.

Badira ordea galera ametitzen ez duten adibideak; guk uste, hitzaren luzeran, morfema muga den edo ez (cf. Mitxelena, 1964: 141, 142), azentuan, diptongoaren lehen osagaian eta *i* ren ondorengo bokalaren naturan bilatu beharko diren arrazoiak: *zoiak*, *laia*, *aiotza*, *pinadoiei*, *loia*.

6) Bustidura gutiko hizkera zalantzarik gabe aezkera: *mina*, *mutila*, *zaina*, *saila*.

Euskalki despalatalizatzaileen adibidea ematean, aezkera aipatu izan da hauen arteko bezala (ikus Mitxelena 1977: 195-6): *oilo*, *urkila*, *peina* (*peña*), *Iruineko*.

Ordea, despalatalizazioa ageri duten adibideez gain, anitz dira bustidura azaltzen dutenak; adierazgarritasuna garbi asko adierazten dutenen artean: *pollita*, *llabur*, *amiña* (=amona), *Menddikoa* (Orbaitzetako auzo bat), *momottu*⁴⁰ (=lokartu, haurren hizkera), *ttundurra* (=konkor), *juntto*, *bette bettea*, *allikoa* (=harilko), *onddo onddoan*.

Hauetan, dena den, segurtatu beharko litzateke termino markatu bakoitzaren pare ez markatua ere erabiltzen dela, edota hala ez izatera, bustidura duena ote den ez markatua e.a.

Baina askatu beharreko korapilo zailena historian zehar hitz bakoitzak izandako gora-beherei dagokie, bai baitira iduriz balio adierazgarriak gabeko hitzak bustidura dutenak; "balio adierazgarri"ak argumentu zirkular gertatzeko duen arriskua ere eza-guna da. Hainbat kasutan alternantzia dugu: *ellorri/elorri*, *bertzeiñatikoak/geineratiko*, *maratila/maratilla*, *mullua/muilua* (=artilezko mulkoa).

Aldiz, multzo handi batean soilik forma bustia dutenak ageri zaizkigu: *billigarrro*, *mullikatu* (=lurra xehatu), *mollobia* (=marrubia), *kañoeta* (=ganibeta).

Trabariei dagokien bustiduran pare batzu biziki argi daude, haur hizkerako hauetan ikus daitekeen bezala: *zer/xer*, *zikin/mutturxikin*, *nesako/nexako* (=neska), *arroitzel/arroitze* (=arraultze).

Beste kasu batzuetan ordea, hitzunen edo herrien arabera, zail da adierazgarritasuna edo bere eskasa non dagoen hautematea eta pare garbiak aurkitzea. Hitz bakoitzaz inkesta sakonak egitea eskatuko luke: *tzipi/txipitu*, *mataxa/mataza*, *aretzea/aretxea*, *xagu/sagu*, *zorrozteko/tzorroztu/txorroxtu*, *zuzki/xuxki* (=erratz), *azaxuri/azazuri*, *basta/baxta* (=erdal *baste* & *bât*), *txutitu/tzutirik/burutzut/tokatxut*, *ostaxuri/ostazuri* (=lore moeta bat).

7) Guztiz arrunta da hitzak kontsonante afrikatuz hastea, apiko-albeolareen kasuan ezik: *tzipi*, *tzimitz*, *tzerrri*, *tzar*, *tzorroztu*, *tzintzur*, *tzimur* / *txipi*, *tximitx*, *txerri*, *txar*, *txorroxtu*, *txori*, *txutitu*, *txexto*.

Hitz hasierako txistukarien kasuan, bada ahoskunearen eta artikulazio moduaren arteko erlazio paradigmaticoa, eta hitzunik jabetzen dira honetaz; ordea, sabaiaurreko/bizkar-albeolare edo frikari/afrikatu aurkakotasunetan balio semantikoaren aldaketa bereztea ez da kasu guztietan gauza erraza, eta honetaz sakonago ari gaitezenerako utziko dugu gaia.

(40) Moutard, 1975: 32en ageri denez, "/t/ est un phonème très rare en aezcoan". Egiari zor zaio aezkeraz fonema hori biziki arrunta dela esatea.

8) Herskari ahoskabez hasten ziren latinetikako maileguak direla eta, maiztasunaz baino ezin mintza gaitezke aezkerarako, beste euskalki modernoetan bezala, ahostun eta ahoskabeak eman bait dituzte haiek, inoizka herri batean bi formak aurki daitezkeelarik, ahoskabea eta ahostuna:

piper, putzu/butzu.; bago, bake, balakatu, baratu, barkatu, baradisu (Bonaparte); denbora, titarea, tupina.; gatukatu, gereta, goñatu, gurutze.; katea, katuli, kiseilu, korputz/gorputz.

Bada aezkeraz hiz zenbaitetan sekundarioa den *g* bat bokal artean. Fenomeno bera gertatzen da zaraitzueraz, nahiz euskalki horretan hitz gehiagok jasan fenomenoa, (ikus Mitxelena, 1967: 175 or., 12. atala). Iparraldeko euskalkietan, esate baterako, *b* da bokal horien arteko hotsa.

Bokaletan tartekatzen den *g* horren oinarria ez da euskalki guztietan ageri den *g* zaharra, eta batzuetan *-n-* edo *-j-* zaharren lekua hartzen du. Mitxelenak silabaren egitura zaharrerako lekukotasun honen garrantzia aipatzen du (1967: 175).

Aezkeraz aurki ditzakegun adibide batzu: *ago, añegu/añagu, goatze, egun (=100), ligu, lego/leio/leo.*

9) Hizkuntzan denboran zehar aienatu diren sudurkarien arrasto guti gordetzen du egungo aezkerak. Bokal arteko adibideen kasuari dagokionez:

iges, ior (=inor), ligu, igoutreak (=ihauteriak), mia (=mihia).

sui (Bonaparte), zubei (=zugai).

Atzizkiei dagokienez: *-ana: gazta; -ani: arrei (amurrain), artzei, biortzei; -iano: kristio; -ano: ardo; -one eta -ione: arratio, arrazio, orazio, barkazio, matio (=matoin).*

10) Zaraitzueraz, erronkarieraz, zubereraz eta Amikuze aldean *rtz* nahiz *rz* ageri badira ere, aezkeraz *rtz* da nagusi, nahiz usu ez den hagitz garbi hautematen frikari edo afrikatu den txistukaria, hiztun batzurenagan bereziki.

Aipatu lekuetan kontserbatu den *rz* ri, *s* dagokio aezkeraz *-tasun* eta *uso* kasuetan, eta *rtz* bertze, *bortz*, *ortzegun*, *ortzilare* kasuetan, arestian genioenez, txistukariaren izaera beti hain garbi ageri ez bada ere.

n, l, r + txistukari taldeaz esan daiteke afrikatuaren aldeko neutralizazioa nagusi dela: *antsa (=helduleku), iltzarra, lintsa, ertze, bertze, bortz.*

Halaz ere, hitz zenbaiten kasuan bi formak edo soilik frikaria azaltzen zaizkigu: *garagartzarroat/garagarzarroat, gazganza, Izalzu.*

Bietarik zahar ez diruditen mailegutan: *kontseitzen, baina kursatu, berso, dibersio.*

Fonetika sintaktikoa ere bitasuneko joerari jarraitzen zaio: *fantzire, elurtzeoleik, baina sonatzenzute, bearzutela, etorzentzen.* *rtz* taldeak bere izaerari eusten baldin badio ere, badira inoizka hizketan aditzen diren aldaketa zantzuak: *bestzeik⁴¹, beste, bosteter-dietakoan, ainbeste, goinbeste.*

11) Herskarietan ahostun/ahoskabe aurkakotasuna neutraldua zuen aezkerak denbora batean ia euskalki guztiek bezala, *n* edo *l* ren ondoren, honetan, zaraitzuerarekin batean zubereratik eta erronkarieratik bereziaz: *alde, aldaka, galdein, eldu l sandu,*

(41) Bada Ultzamako hizkeraz moldatutako testu bat, Larrainzarren azaldua, Serapio Navarro Senar izeneko apezak idatzia. Ergoiena bailarako Unanuan sortua, Satrustegiren ustez ongi ematen du testuan Ultzamako hizkera. Testu horretan *bescenaz* (268. or., 1. lerroa), *vesce* (269. or., 21. lerroa), *besciac* (270. or., 87. lerroa), *bescen besce* (275. or., 323. lerroa) edo *aimbeste* (276. or., 367. lerroa) bezalakoak ditugu, (cf. Satrustegi, 1988).

abendu, igande, sendo / maingu, zango. Ezaguna denez, neutralitze horrek ez du gure egunak arte iraun, eta horri zor bide zaizkio honakoak: *arrankura, franko.*

Dotrina

Doctrina Sanduaren Esplicacioa

P. Cristioa cira? R. Bai Jauna, Jangoicoaren gracias.

P. Cristioaren icen gori norenganic duzu? R. Cristo gure Jaunaganic.

P. Cer nai du erran cristioa? R. Cristoren guizona.

P. Cer entendacen duzu dela Cristoren guizona? R. Jesucristoren fedea duen guizona, cein recibitu baizue batayo Sanduan, eta dago obligaturic aren cerbizu sanduan empleacera.

P. Cein da Cristioaren seinalea? R. Guruce sandua.

P. Cerengatic? R. Cerengatic baita figura Cristo crucificatuarena, ceinec guruces redimitu baiguinduce gucioc.

P. Cembat guisatra usatu bear du Cristioac señale gori? R. Bi guisatra.

P. Cein dira? R. Ceinacea eta santiguacea.

P. Cer da ceinacea? R. Escuyeco escuco eri beazas irur guruceren eitea, lembicicoa copetan, vigarrena agoan, eta irurgarrena bularretan, minzacen guirelaic[2] gure Jaun eta Jangoicoarequi.

P. Eracusi zazu nola? R. Guruce Sanduaren...¹

P. Cerengatic ceinacen cira copetan? R. Jangoicoac libra guizan pensamendu gais-toetaic.

P. Cerengatic agoan? R. Jangoicoac libra guizan iz gaistoetaic.

P. Cerengatic bularretan? R. Jangoicoac libra guizan obra eta deseo gaistoetaic.

P. Cer da santiguacea? R. Escuyeco escuco vi eries guruce² baten eitea, copetatic asi eta bularretaraño, ezquerreco soineguitic escuyecoraño, invocacen dugula Trinitate Sandua.

P. Eracusi zazu nola? R. Aitaren icenean...³

P. Noiz usatu bear duzu señale gori? R. Asten guirelaic cembait obra onen eiten, edo icusten guirelaic cembait necesidad, tentacio edo peligrotan, baya principalqui goacetic saiquicean, echetic atracean, satean eta lo eiteracoan.

P. Cerengatic aimberce aldís? R. Cerengatic gauren esayec tentacen eta perseguitacen baiguituzte dembora eta lecu gucietan.

P. Cer esay dira goyec? R. Mundua, Demo[3] nioa eta Araguaia.

P. Guruceac badu virtuteic esay goyen contra? R. Bai jauna.

P. Nondic du guruceac virtute gori?

R. Cristo gure Jaunac vencitu cituelacos gurucean.

P. Adoracen duzulaic Guruce Sandua nola erraten duzu? R. Adoracen citut Cristo, eta vedeicacen, ceren ceure guruce Sanducos⁴ redimitu baicindue mundua.

(1) Bada originalean otoitzak segitzen duela adierazten duen ikurra.

(2) Pean borratutako mugatzailea.

(3) Bada originalean otoitzak segitzen duela adierazten duen ikurra.

(4) Hori idatzi du, nahiz zuzenago den *sanduas* gisa interpretatu behar dugun. Gurutzaketa dirudi.

P. Cembat gauza dago obligaturic Cristioa saquitera ellegacen delaic ezaunmenturara? *R.* Laur Jauna.

P. Cein dira? *R.* Lembicioa saquitea cer bear dugun ginesi, bigarrena saquitea cer bear dugun otoiz eguin, irurgarrena saquitea cer bear dugun obratu, eta laurgarrena saquitea cer bear dugun recibitu.

P. Nola saquinen dugu cer vear dugun ginesi? *R.* Daquizquigulaic credo eta articulo fedescoac.

P. Nola saquinen dugu cer bear duzun otoiz eguin? *R.* Daquizquigulaic aita gurea eta avemaria eta verce gaineraco Elizaco oracioac.

P. Nola saquinen duzu cer bear duzun obratu? *R.* Daquizquigulaic Jangoicoaren legueco Mandamentu Sanduac,[4] Elizaco borzac eta obra misericordiascoac.

P. Nola saquinen duzu cer bear duzun recibitu? *R.* Daquizquigulaic Elizaco Zazpi Sacramentu Sanduac.

Lembizico partea

P. Norc erran zue credo? *R.* Apostolec.

P. Cerendaco? *R.* Guri fedearen informaceco.

P. Eta guc cerendaco erraten dugu? *R.* Cristioec dugun fedearen confesaceco.

P. Cer da fedea? *R.* Ycusi gabe ginestea.

P. Ycusi cindue Gure Jauna sorcen? *R.* Ez Jauna.

P. Ylcen edo Ceruetara igaten? *R.* Ez Jauna.

P. Ginestacen duzu? *R.* Bay Jauna.

P. Cerengatic? *R.* Cerengatic Jangoicoac ala rebelatu baiceco Elizari, eta Elizac guri ala eracusten.

P. Cer dira Cristio vezala ginesten eta dauzquizon gauzac? *R.* Eliza ama sanduac ginesten eta dauzquienac.

P. Cer dira zuc eta Eliza ama Sanduac ginesten eta dauzquicienac? *R.* Articulo Fedescoac, principalqui Credoan contenicen diren vezala.

P. Cer dira Articulo Fedescoac? *R.* Dira gure fedearen misterio principalenac.[5]

P. Cerendaco dira articulo fedescoac? *R.* Emateco guri noticia distinto bat gure Jaunas eta Cristo gure redentoreas.

P. Nor da Jangoicoa? *R.* Da gauza bat ain admirablea, erran eta pensa eztaiquena, da Jaun bat infinitoqui ona, poderosoa, sabioa, justoa, principioa eta fin gauza guciena, eta vera principio eta finic gabecoa.

P. Trinitate Sandua nor da? *R.* Da Jangoicoa bera, Aita, Semea eta Espiritu Sandua, irur persona distintoac eta Jangoico bat vacarric eguiascoa.

P. Aita Jangoicoa da? *R.* Bay Jauna.

P. Semea? *R.* Bay Jauna.

P. Espiritu Sandua? *R.* Bay Jauna.

P. Dira irur Jangoico? *R.* Ez jauna irur persona distintoac eta Jangoico bat bacarric eguiascoa.

P. Aita da Semea? *R.* Ez Jauna.

P. Espiritu Sandua da aita edo semea? *R.* Ez Jauna.

P. Cerengatic? *R.* Cerengatic personac baitira distintoac eta Jangoico bat bacarric eguiascoa.

P. Nola da Jangoicoa gucis poderosoa? *R.* Cerengatic bere poderios eiten baitu nai duen gucia.

P. Nola da Criazalea? *R.* Cerengatic ezdeusetic criatu baicitue gauza guciac.[6]

P. Nola da Salvazalea? *R.* Cerengatic ematen baitu gracia eta becatuac barcacen.

P. Nola da glorificazalea? *R.* Cerengatic ematen baitu gloria aren gracián perseveracén duenari.

P. Jangoicoac badu gorpucic guc vezala? *R.* Jangoico den bezanbates ez Jauna, delacos espiritu puroa, baya bai guizon den bezanbates.

P. Yrur personetaic cein eguin ce guizon? *R.* Semea, Jauna.

P. Aita eguin ce guizon? *R.* Ez Jauna.

P. Espiritu Sandua eguin ce guizon? *R.* Ez Jauna.

P. Cein bada? *R.* Bacarric semea, cein guizon einic deizen baita Jesucristo.

P. Nor da Jesucristo? *R.* Da Jangoico viciaren semea, cein ein baice guizon gure redimicegatic, eta gu ongui viciceco ejemplo emateagatic.

P. Cer erra[n] nai du Jesus? *R.* Salvazalea.

P. Certaic salvatu guinduce? *R.* Gauren becatuetaic eta demonioen cautiveriotic.

P. Cer erran nai du Cristo? *R.* Ungitua.[7]

P. Certaic izan ce ungitua? *R.* Espiritu sanduaren gracias eta dones.

P. Cristo gure Jauna nola izan ce concebitua eta jayo ce Ama Virginaganic? *R.* Sobrenaturalqui eta milagrosoqui.

P. Nola izan ce obra gura? *R.* Espiritu Sanduac artu zue Amavirginaren entrane-taic odol chorta bat, odol chorta gartas formatu zue corpuz bat, ezdeusetic criatu zue arima bat, eta instante berean arima eta gorpuza elcarrequi unituric, juntatu citue trinitateco vigarren personan, eta lenago Jangoico cena guelditu ce Jangoico eta guizon einic.

P. Eta vere ama vici izan ce veti virgen? *R.* Bai Jauna perpetualqui.

P. Cerengatic nay izan zue il Cristo gure Jaunac gurucean? *R.* Gu becatuetaic li-braceagatic.

P. Cer entendacen duzu dela Cristo gure Jauna il ondoan sausi cen lecu edo infernu gura? *R.* Ez condenatuen lecura, baicic ere Abraanen senora, non baizaude justoac aren echideten.[8]

P. Nola sausi ce? *R.* Unituric arima divinidaderequi.

P. Gorpuza nola guelditu ce? *R.* Unituric Divinidadere verarequi.

P. Nola resucitatu ce irurgarren egunean? *R.* Yzulcen cirela juntacera gorpuza eta arima glorioso gayec secula verris ez ilcecotan.

P. Nola igan ce ceruetara? *R.* Vere virtute propios.

P. Cer da egotea sarriric Aita eternoaren escuyeco aldean? *R.* Da izatea igual gloria arequi Jangoico den bezanbates nior³ ere baino gueyago.

P. Noiz etorric da ilen eta vicien juzgacera? *R.* Azquen Juicioco egunean.

P. Eta orduan bear dute il guciac resucitatu? *R.* Bay Jauna, izan cituzten gorpuza eta arima verequi.

P. Cer ginestacen duzu erraten duzulaic nic ginestacen dut sanduen Comunione-an? *R.* Cristio fiel guciac dutela parte, verce cristio fiel gucién obra onetan, gorpuza baten miembroac vezala, cein baita eliza.

(5) Aktiboa behar lukeen arren, pasiboz heldu da. Aezkoako gainerako dotrinek aktiboz.

P. Cer da Eliza? R. Da cristio fiel gucien unione eta congregacioa, ceinen burua da Aita sandua.

P. Nor da aita sandua? R. Da Sumo Pontifice Jesucristoren vicarioa lurrean, ceini guciac baigaude obligaturic obedecicera.[9]

P. Credoas edo articulo fedescoes landa ginesten duzu verce cerbait? R. Bay Jauna Escritura Sanduan dagona, eta Jangoicoac Elizari rebelatu dacon gucia.

P. Cer gauza dira goyec? R. Jauna, eztezazula ori niri galdein, cerengatic bainic ignorantea, Elizac ditu Doctoreac ceinec baitaquite respondacen.

Vigarren Partea

P. Norc erran zue Aita gurea? R. Jesucristoc.

P. Cerendaco? R. Guri oracio eiten eracusteco.

P. Cer da oracio eitea? R. Jangoicoari vioza goititu eta umilqui merchede eta favore escacea.

P. Aita gurea erraten duzulaic norequi minzo cira? R. Jangoico verarequi.

P. Non dago Jangoicoa? R. Lecu gucietan, especialqui ceruan eta aldareco Sacramentu Sanduan.

P. Cein da oracioetan den ovena? R. Aita gurea, Jauna.

P. Cerengatic? R. Cerengatic erran baizue Jesucristoc vere ago Sanduas.

P. Eta cerendaco gueyago? R. Cerengatic baititu zazpi peticio caridadean fundatuac.

P. Cein da lembisicoa? R. Santifica bedi zure icena.

P. Cer escacen duzu peticio gortan?[10] R. Jangoicoaren icen sandua izan deila onrratua mundu gucian.

P. Cein da vigarrena? R. Etorri bedi guregana zure erreinoa⁶.

P. Cer escacen duzu peticio gortan? R. Jaunac erreina dezala gure arimetan, mundu gontan gracias eta vercean glorias.

P. Cein da irurgarrena? R. Eguin vedi zure vorondatea ceruan bezala lurrean ere.

P. Cer escacen duzu peticio gortan? R. Eguin dezagula Jangoicoaren vorondatea lurrean, ala nola eiten baitute Bienabenturatuec ceruan.

P. Cein da laurgar[r]ena? R. Eman dezaguzu egunorosco oguia.

P. Cer escacen duzu peticio gortan? R. Jangoicoac eman daccigula⁷ gorpuceco conveni den sustentua eta arimaren gracia eta sacramentuac.

P. Cein da Borzgarrena? R. Barca dazquiguzu guri gauren zorrac.

P. Cer escacen duzu peticio gortan? R. Jangoicoac barca dazquigula gauren becatuac, ala nola guc barcacen baitaiztegu gu zor gaitzteneri.

P. Cein da seigarrena? R. Ezquiazula uzi tentacioan erorcera.

P. Cer escacen duzu peticio gortan? R. Jangoicoac ezquizala uzi tentacionetan⁸ eror[11]cera, ez eta ere consenticera, ceintan Demonioac procuracen baitu becatuan erorcera.

P. Cein da zazpigarrena? R. Gueyago libra guizazu gaicetic.

(6) o horri u bat ezarri zaio gainean.

(7) Garbi dago lehen c hori, txistukari frikari bizkaralbeolareari dagokiola, eta bigarrena herskari belareari. Beherago badugu *barca dazquigula*.

(8) Arestian *tentacioan* jarririk, orain *tentacionetan* dakar, baina zuzentzeko asmoz e handi bat ezarri da n-aren gainean.

P. Cer escacen duzu peticio gortan? *R.* Jangoicoac libra guizala gaiz eta peligro espiritual eta corporaletaic.

P. Eta cerengatic erraten duzu principioan Aita gurea ceruetan zaudena? *R.* Jangoicoari vioza goititu eta umilqui merchede eta favore escaceco.

P. Cer erran nai du azquen izac amen? *R.* Gala izan daila.

P. Cer oracio erraten dazquiozu Amavirginari? *R.* Avemaria eta salve.

P. Norc erran zue Avemaria? *R.* Ainguru San Gavrielec sausi celaic amavirginaren salutacera.

P. Norc erran zue Salve? *R.* Eliza ama sanduac dauca recibituric.

P. Cerendaco? *R.* Ama virginari merchede eta favore escaceco.

P. Avemaria edo Salve erraten duzulaic norequi minzo cira? *R.* Ama virgina vera-requi.

P. Nor da amavirgina? *R.* Da Andre soberana bat gracias eta virtutes vetea, eta Jangoicoaren Ama cein baitago ceruan Jangoicoas gozacen.[12]

P. Eta Aldarean dagona nor da? *R.* Da Ceruan dagonaren Ymagen edo semejanza bat.

P. Certaco dago gan? *R.* Ura icusi eta cerucoas oroit guiten, eta aren imagen bezala ein dezogun reverencia.

P. Eta ein bear dugu oracioic verce gaineraco ainguru eta Sanduen imageney? *R.* Bay Jauna gauren medianeroei vezala.

P. Cer da ainguiruac? *R.* Dira espiritu binabenturatu bazuc daudenac ceruan Jangoicoas gozacen.

P. Cerendaco criatu citue? *R.* Eternidade gucian alaba dezaten eta bedeica.

P. Eta cerendaco gueyago? *R.* Vere ministro bezala governa dezaten Eliza eta guardatu guizonec.⁹

P. Guerostic zuc baduzu zeure ainguru guardiascoa? *R.* Bay Jauna eta bacoach du vere.

Bada iduqui zozu debocio andia encomendatus egunoro.

[13]Yrurgarren Partea

P. Cein da Jangoicoaren legueco lembisico mandamentua? *R.* Jangoicoa adora, onesi eta cerbiza dezagula gauza gucien gainetic.

P. Norc onesten du Jangoicoa? *R.* Aren mandamentu Sanduac guardacen tuenac.

P. Cer da onestea Jangoicoa gauza gucien gainetic?¹⁰ *R.* Nayago mundu gontaco gauza guciac galdu, ecic ez Jangoicoa ofenditu.

P. Certara gueyago obligacen gaitu mandamentu gonec? *R.* Jangoicoaren adoracera eta reverenciacara, ginesten eta echideten dugulaic aren baitan fede vizi vatequi.

P. Norc eiten du vecatu, gonon contra? *R.* Adoracen duenac edo ginesten Ydolo edo Jangoico falsuetan.

P. Norc gueyago? *R.* Ginesten duenac agüerotan edo usacen duenac echiceria edo gauza supersticiosoetan.

(9) Pasiboa behar lukeen arren. Ez da *e* itxurako *a*, *e* garbia baizik. Pasiboz dakarte Aezkoako dotrina gehienek, Bonaparteren mandatuz idatzi zen batek

ezik.

(10) Pean borraturik *baño gueyago?*; gero *-en* eta *gainetic* erantsirik.

P. Cein da vigarrena? *R.* Juramento falsuic ein ezagula.

P. Norc eiten du juramentu[14] falsu? *R.* Eiten duenac eguaic gabe, justiciaic edo necesidadeic gabe, edo gauza injustoaren gainean.

P. Eta becatu da eitea juramentu injustoqui criaturagatic? *R.* Bay Jauna, cerengatic eiten baita criazale verari.

P. Cer remedio da juramentu falsuric ez eguiteco? *R.* Da acostumbracea erratera bay, edo ez, Cristo gure Jaunac eracusten dagun vezala.

P. Cein da irurgarrena? *R.* Sayac eta igandeac guardaizagula.

P. Norc guardacen tu? *R.* Meza bat osoqui enzuten duenac eta necesidadeic gabe lanic eiten¹¹ eztuenac.

P. Cein da laurgarrena? *R.* Gauren Aita eta amac, eta gauroc baino zarraocoac honra eta respetayzaula.

P. Norc honracen tu aita eta amac? *R.* Obedecicen, socorracen eta respetacen tuenac.

P. Nor gueyago entendacen da aita eta amen nonbrean? *R.* Gauroc baño gueyago-coac adinean, dignidadean eta gobernuan.

P. Cein da borzgarrena? *R.* Yor ere il ezagula eta ez ilcera disea.¹² [15]

P. Cer manacen zaigu mandamentu gortan? *R.* Eztezagula yori ere gaizquiric ein, ez pensamentus, ez ices, ez obras eta ez deseos.

P. Cein da seigarrena? *R.* Lujuriasco vecaturic ein eztezagula.

P. Cer manacen zaigu mandamentu gortan? *R.* Yzan guitela sau eta casto, pensamendus, ices eta obras.

P. Cein da zazpigarrena? *R.* Yori ere daus evasi ezagula.

P. Cer manacen zaigu mandamentu gortan? *R.* Eztezagula verceren gauzaic artu, ez iduqui eta ez consenti javearen borondateain contra.

P. Cein da zorcigarrena? *R.* Projimo lagunari falsu testimonioic eraquichi ez dezagula eta ez guezurric erran.

P. Cer manacen zaigu mandamentu gortan? *R.* Eztezagula projimo laguna ligeroqui juzga, eta ain guti aitu edo erran aren defectoac.

P. Norc eiten du becatu mandamentu gonon contra? *R.* Arracioric gabe juzgacen duenac, fama equencen duenac, secretoa descubricen duenac edo guezur erraten duenac.[16]

P. Cer debecacen zaigu bedracigarren eta amargar[r]en mandamentuetan? *R.* Deseo sensualac edo verceren haciendarenac.

Laurgarren Partea

P. Cer dira Sacramentuac? *R.* Dira señale aguerri edo claro vazuc Cristo gure Jaunac ezarriac, emateco guri gayen medios vere gracia eta virtuteac.

P. Cer da gracia? *R.* Da izate¹³ dibino bat, ceinic¹⁴ eiten baitu guizona Jangoicoaren seme eta ceruco heredero.

P. Cer virtute ematen dute Sacramentuec graciarequi batean? *R.* Principalqui Yrur, teologalac eta Divinoac.

(11) Azkon baten bidez lerroan sartua.

(12) Ez da dudarik *i* dela, puntu eta guzti.

(13) Mugatzailea ezabaturik du.

(14) *i* garbia da.

P. Cein dira? *R.* Fedea, Esperanza, eta Caridadea.

P. Cer da Fedea? *R.* Ycusi gave ginestea, cerengatic Jangoicoac gala rebelatu bai-
ceco Elizari, eta Elizac guri gala eracusten.

P. Cer da esperanza? *R.* Da echidetea ceruco gloria Jangoicoaren gracias eta gau-
ren obra onen medios.[17]

P. Cer da Caridadea? *R.* Da maitacea Jangoicoa gauza gucien gainetic eta projimo
laguna gauren vurua vezala Jangoicoagatic.

P. Cerendaco da bautismoco Sacramentua? *R.* Equenceco becatu originala edo ver-
ce ceinay batayacen¹⁵ denean caustu deizquen becatuen garbiceco.

P. Cer da vecatu originala? *R.* Da gauren lembisico aita Adan eta Evainganic da-
carragun becatua.

P. Cerendaco da Comfirmacioco sacramentua? *R.* Comfirmaceco eta fortaleciceco
batayo sanduan recibitu guinduen fedea.

P. Cerendaco da Penitenciaco Sacramentua? *R.* Batayatus guerostic ein tugun be-
catu gucien barcaceco.

P. Cer becatu dira goyec? *R.* Mortaleac eta venialeac.

P. Cer da becatu Mortala? *R.* Da erratea, eitea, pensacea edo deseacea cembait
gauza grave Jangoicoaren legueain contra.

P. Cerengatic deicen da mortala? *R.* Cerengatic ilcen baitu Arima becatu eiten
duenari.

P. Cer parte ditu penitenciac becatu mortaleain equenceco? *R.* Yrur Jauna.[18]

P. Cein dira? *R.* Viocesco contricioa, agosco confesioa eta obrasco satisfacioa.

P. Eta bear dugu confesatu becatuan erorcen guiren aldioro? *R.* On lizateque baya
ezta necesario.

P. Cer ein bear dugu vada? *R.* Artu pena eta urriquimentu sobrenatural bat gure
Jauna ofendituas, eta proposito firme batequi enmendatu eta confesatu Eliza ama
sanduac manacen duenean.

P. Cer da becatu veniala? *R.* Da dispoicio bat becatu mortalearena.

P. Cerengatic deicen da veniala? *R.* Cerengatic ligeroqui erorcen¹⁶ baita gartan
guizona eta ligeroqui barcacen.

P. Cembat medios barcazen zayo? *R.* Bedracis, Jauna.

P. Cein dira? *R.* Lembisicoa Meza enzuteagatic. Bigarrena Comecaceagatic. Yrur-
garrena Ni becataria errateagatic. Laugarrena Obispo Jaunaren bedeicioagatic. Borz-
garrena ur bedeicatu arceagatic. Seigarrena ogui bedeicatu sateagatic. Zazpigarrena
Aita gurea errateagatic. Zorcigarrena pedricu sanduaren aiceagatic, eta bedra-
cigarre[19]na vularrey golpe emanes, gure Jaunari barcamendu escacen dacogula.

P. Cerendaco da comecaceo Sacramentua? *R.* Dignoqui recibicen dugulaic izan
dayen gure arimein sustentua eta aumenta dezan gracia.

P. Cer recibicen duzu Comecaduraco Sacramentu Sanduan? *R.* Jesucristo Jaun di-
bino gura, ain errealqui eta verdaderoqui nola baitago ceruan.

P. Cerendaco da oliaduraco Sacramentu Sandua? *R.* Yrur gaucetaco.

P. Cein dira? *R.* Lembisicoa equenceco rastro eta reliquia vere vici gaisto gucian
izan tuenac, vigarrena emateco arimari indar esayen tentacio gaisto gucien contra,
eta yrurgarrena emateco gorpuzari osasuna conveni vada.

(15) -n-ren pean beharbada -a.

(16) da aditza pean ezabaturik.

P. Cerendaco da ordenaciosco Sacramentua? *R.* Ordenaçeco, eta consagraçeco digno ministroac nola baitira sacerdoteac, diaconoac eta Subdiáçonoac.

P. Cerendaco da Matrimonioco sacramentua? *R.* Ezconceco eta ezcondui emateco gracia, vici izan diten vaquean eta azi dezaten humeac ceruco.

[20]Becatu Capitalac

P. Cerengatic deicen dira vecatu capitalac, direney comusqui becatu mortalac? *R.* Deicen dira capitalac nola baitira buruac berce vicio gucien iturri eta ceinac, ayetatic jayocen dira eta deicen mortalac¹⁷, aniz aldiz ezaye coadracen deicea mortalac, ezpaitira izaten venialeac vaicic.

P. Noiz dira mortalac? *R.* Direlaic Jangoicoaren edo projimo lagunaren Caridadeain contra.

P. Noiz dira Caridadeain contra? *R.* Austen duenean, Jangoicoaren edo Elizaco cembait mandamentu gauza gravean.

P. Cer da sovervia?¹⁸ *R.* Da verceac baño gueyago izateco apetitu desordenatu bat.

P. Cer da avaricia?¹⁹ *R.* Ontasunaren²⁰ apetitu deseo desordenatu bat.

P. Cer da lujuria? *R.* Da araguiaren ciquintasunaren apetitu deseo desordenatu bat.

P. Cer da Yra? *R.* Da venganzaren apetitu deseo desordenatu bat.

P. Cer da Gula? *R.* Sateco eta edateco apetitu deseo desor[21]denatu bat.

P. Cer da embidia? *R.* Verçeren onaren damutasuna.

P. Cer da Pereza? *R.* Obra onen eiteco animu falta.

Zazpi vicio gueben contra...²¹

Confesio on baten eiteco saquin bear diren gauzac

P. Cembat gauza dira necesario confesio on baten eiteco? *R.* Borz Jauna.

P. Cein dira? *R.* Lembisicoa conciencia ongui examinacea²². Bigarrena viocesco dolorea. Yrurgarrena proposito firmea. Laurgarrena²³ Agosco Confesioa. Eta borzgarrena obrasco satisfacioa.

P. Cer da concienciain examinacea²⁴? *R.* Azquen confesio ona ein guinduenetic onata ein tugun becatu gucies oraicea edo gogora ecarzea.

P. Nondic eçarrico dituzu becatuac gogora? *R.* Jangoicoaren Legueco manda[22] mentu Sanduetaic, Elizaco borçetaic eta obra misericordiascoetaic; eta bacoçac bere estado eta oficioic.

P. Cer da dolorea? *R.* Da arcea pena eta urriquimentu sobrenatural bat gure Jaunaren ofendituas.

P. Cembat guisatara da? *R.* Bidatra Jauna.

P. Cein dira? *R.* Contricioa eta atricioa.

P. Cer da contricioa. *R.* Da arcea pena eta urriquimentu sobrenatural bat gure Jaunaren ofendituas, cerengatic den ain ona eta amablea.

(17) Bigarren -a-ren pean -l- bat errataz.

(18) Pean nabarmendurik dago galdera.

(19) Pean *lujuria* ezabaturik.

(20) *O* larriaren pean *Da* ezabaturik.

(21) Zerbait laburtu dela aditzera ematen duen

ikurra.

(22) -x- horrek -s- du pean.

(23) *Laurgarrena* eta *Agosco* artean *Obrasco satisfacioa* ezabaturik.

(24) Hemen ere -s- ezabaturik -x-ren pean.

P. Cer da atricioa? *R.* Da arcea pena eta urriquitentu sobrenatural bat gure Jauna ofenditua, cerengatic gauren becatuen castigotan pribu baigurozque ceruco gloria-tic eta botatu infernuo seculaco penetra becatuaren ichustasunagatic.

P. Cein da perfectoena? *R.* Contricioa.

P. Cerengatic? *R.* Cerengatic contricioac berac barcacen baititu becatuac baya atricioac confesio on batequi.

P. Cer da Propositoa? *R.* Da arcea resolucio firme bat ez berris gueyago gure Jauna ofendiceco, eta apartaceco becatuaren ocasio gucietaic. [23]

P. Cer da agosco confesioa? *R.* Da aita confesoreari becatu gucien erratea.

P. Nola veaz zaizquio erran? *R.* Ciertoac cierto bezala; dudosoac dudoso vezala; mortaleac mortale bezala; venialeac veniale vezala; veren número eta circunstancia guciequi alques edo malicias bat berere²⁵ uzi gabe.

P. Cer da obrasco satisfacioa? *R.* Aita confesoreac ematen duen penitenciain cum-plicea.

P. Noiz bear da cumplitu? *R.* Señalecen dacon demboran, eta ezpadaco señalacen al bezain laster.

P. Cer becatu izain da penitenciain ez cumplicea? *R.* Gravea balimada mortalea, eta levea balimada venialea.

Ongui gure Jaunaren recibiceco, edo Comecaceco saquin bear diren gauzac

P. Cembat gauza dira necesario ongui comecaceco? *R.* Yrur Jauna.

P. Cein dira? *R.* Lembisicoa arimaren partetic gracion fatea: vigarrena gorpuzain partetic baruric fatea; eta yrurgarrena entendimentuain partetic saquitea noren reci-bicera goacen.[24]

P. Cer erran nai du gracion fatea? *R.* Becatuetaic ongui garbituric confesio on ba-ten medios.

P. Eta baruric noizasgeros²⁶ egon bear du comecatu bear duenac? *R.* Gaubasco amabietatic gora, aliqueta comecatu ondoraino.

P. Comecatu alzinean cer erraten da? *R.* Jauna ni ez niz digno sar dadien ene bu-larretan orren dibina Magestadea, baya alaric ere erran vedi orren iz sandua izan di-ten ene becatuac barcatuac, eta ene arima sana eta salva.

P. Cembat aldiz erraten da? *R.* Yrur aldiz Jauna, eta azquenean Jauna, orren escu sanduetan entregacen dut nere arima.

P. Cer dago ostian? *R.* Sacerdoteac iz consagracioscoac erran baiño len, ogui pusca bat eta sadorteac²⁷ iz consagracioscoac erran asgueros conberticen da oguiaren sustan-cia Jesucristoren gorpuz preciosoan, ain errealqui eta verdaderoqui nola baitago ce-ruan.

P. Cer dago calicean? *R.* Sacerdoteac iz consagracioscoa erran baino len ur eta ardo chorta bat: eta sacerdoteac iz consagracioscoac erranasgueros, conberticen da ardoaren sustancia Jesucristoren odol preciosoan,[25] ain errealqui eta verdaderoqui nola bai-tago ceruan.

P. Aldareco sacramentu sanduan viciric edo ilic dago Cristo gure Jauna? *R.* Bici-ric Jauna.

(25) *berere* eta *uzi* artean *q* bat ezabaturik.

(26) *e* gainean puntu bat.

(27) *t* ren *pean* *c* antzeko zerbait.

P. Cerengatic? R. Cerengatic ezpaita gorpuz viciric odol viciric gave, eta odol viciric gorpuz viciric gave.

P. Ostia consagratua particen delaic particen da Jesu=cristoren corpuza? R. Ez Jauna.

P. Cer pa[r]ticen da, bada, orduan? R. Ostiaren Cantidadea edo aren accidentear baitira colorea, saborea²⁸...

P. Eta ostia consagratua particen, edo zaticen valimada cein zatitan gueldicen da Jesucristoren gorpuza? R. Gucietan igual Jauna.

Oracioac uscaras

Aita gurea ceruetan zaudena, santifica bedi zure izena, etorri bedi guregana zure erreinua, eguin vedi zure borondatea ceruan bezala Lurrean ere. Eman dezaguzu egunorosco oguia eta varca dazquiguzu guri gauren zorrac, ala nola guc barcacen baititzegu gu zor guituzteney,[26] eta ezquiazula uzi tentacioan erorcera gueyago, libra guizazu gaicetic. Amen Jesus.

Jangoicoac salva cizala Maria gracias vetea, Jauna da Zurequi, vedeicatua zira emazte gucien artean, eta vedeicatua da Zure sabeleco fruitua Jesus. Santa Maria Jangoicoaren ama, Zuc otoiz in zazu gu vecatariengatic oray eta veti gure erioceco orduan Amen Jesus. Gloria patri.²⁹

Credo

Ginestacen dut gure Jangoico Aita gucis poderosoan, ceruaren eta lurraren criazalea baitan, eta Jesu Cristo aren seme bacar³⁰ gure Jauna baitan, cein izan baice concebitua Ama Virginaren entrañetan Espiritu Sanduaren obras eta gracias; Jayo ce Maria veti virginarengatic, pasatu zue pasio dolorosoa Poncio pilato Juezaren manuaren azpian, Gurucean crucificaturic ilic eta orciric sausi ce limbuetra; andic irurgarren egunean resuci[27] tatu ce ilen artetic, igan ce ceruetra, an dago sarriric Aita eternoaren escuyeco aldean, nondic etorrico baita Juicioco egunean ilen eta vicien juzgacera. Alaver ginestacen dut Espiritu Sandua baitan, Eliza ama Sandu Catolicoan, sanduen comunionean, becatuen barcamenduan, araguiaren resurreccioan, eta vicice seculacoan Amen Jesus.

Salve

Jangoicoac salva cizala Erreina, misericordiaren ama, vici eta dulzura esperanza gurea: Jangoicoac salva cizala, zu deizen zitugu Evaren ume³¹ desterratu guebec³², zuregana gaude hayes hoyes suspiras veteric valle nigarresco gontan³³, ea bada Andrea, gure abogada, zuc izul dezazu guregana Ceuri³⁴ begui misericordioso goyec, eta desterru gonon ondoan eracusi dazaiguzu Jesus zure sabeleco fruitu vedeicatua. ¡O [28] clementisima! ¡O piadosa! ¡O dulce veti virgina Maria! Zuc otoiz eguizu gugatic

(28) Laburtu dela aditzera ematen duen ikurra.

(29) Laburtu dela aditzera ematen duen ikurra.

(30) Hasierako *bacarra baitan-i, -ra baitan* ezabatu zaio.

(31) Dotrina honetako 19. orrialdean aldiz *b-z*.

(32) Originalean berezi gabe.

(33) *nigarresco* eta *gontan-en* artean bada deus tar-tekatzen ez duen azkona.

(34) Horrelaxe dakar.

Jangoicoaren ama sandua, gu izan guiten digno erdiesteco Jesucristoren promesac. Amen Jesus.

Ni vecataria

Ni vecataria confesacen nizayo Jangoico Aita gucis poderosoari, Maria veti virginiari, San Miguel Ainguiruari, San Juan Bautistari eta San Pedro eta San Pablo apostoloei eta gaineraco ceruan diren Sandu eta Sanda guciei, eta ayen lecuan Aita confesoreorri³⁵, cein ein baitut becatu aniz, pensamendus, ices eta obras. Jauna, ene faltas, Jauna, ene faltas, Jauna, ene falta andias. Arengatic nago otoices Maria beti virginari, San Miguel Ainguiruari, San Juan Bautistari, San Pedro eta S.n Pablo³⁶ Apostoloei, eta gaineraco ceruan diren sandu eta sanda guciey, eta ayen lecuan Aita confesoreorri, otoiz eguizu nigatic, gure Jaun eta Jangoicoari Amen Jesus.

[29]Jangoicoaren Legueco Mandamentu sanduac dira amar. Lembisico irurac per-
tenecicen zaizquoio Jangoicoaren honrari, eta verce zazpiac projimo lagunaren pro-
chuari. Lembisicoa Jangoicoa adora, onesi eta reverencia dezagula gauza gucien gai-
netic. Bigarrena juramentu falsuic ein ezagula. Yrurgarrena Jayac³⁷ eta igandea
guardaizagula. Laurgarrena gauren aita eta amac eta gauroc baino zarraocoac onra eta
respetu dizagula. Borzgarrena yor ere il ez tezagula, eta ez ilcera desea. Seigarrena lu-
juriasco becatuic in eztezagula. Zazpigarrena yori ere deus evasi eztezagula. Zorciga-
rrena verceren umeari³⁸ falsu testimonioic eraquichi eztezagula, eta ez guezurric
erran. Bedracigarrena berceren viciquidea gaurendaco desea eztezagula. Amargarrena
verceren ontasuna videgabean gaizqui trata ez dezagula. Amar mandamentu sandu
guebec encerracen dira bidatan: Lembisicoa Jangoicoa[30] adora, onesi eta reverencia
dezagula gauza gucien gainetic, eta vigarrena projimo laguna gauren burua bezala
Jangoicoagatic. Amen. Jesus.

Elizaco mandamentu sanduac dira borz.

Lembisicoa Sayeco egunean meza bat osoqui enzutea. Vigarrena urtean veinbere
gauren becatues ongui oroituric confesacea, edo lenago ilceco peligroic balimadu edo
comecatu bear balimadu. Yrurgarrena Bazcua garizumacoetan Confesa comeceaca.
Laurgarrena Elizama Sanduac manacen duelaic Barurzea. Borzgarrena Jangoicoari³⁹
Decuma⁴⁰ primiciac sauqui eta erréalqui eitea.

[31]Obra misericordiascoac dira amalaur.

Limbicico⁴¹ zazpiac espiritualac eta verce zazpiac Corporalac. Zazpi espiritualac
dira guebec: Lembisicoa daquienac eztaquienari eracustea. Bigarrena, conseju vea
duenari conseju ematea. Yrurgarrena gaizqui dabilanain corregicea. Laurgarrena Yn-
jurien barceaca. Borzgarrena⁴² tristen consolacea. Seigarrena projimo lagunain inju-
riac pacienciaiqui sufricea. Zazpigarrena Jangoicoari iles eta vicies otoiz eitea. Zazpi

(35) Guk prestatu edizio honetaz diharduen sai-
lean argitzen da zerengatic ez dugun berezirik ezarri.

(36) -ri ezabaturik pean.

(37) Grafia arazo baten aurrean gaude; dotrina-
ren 14 eta 30. orrialdeetan *Sayac* eta *Sayeco* dugu,
txistukari sabaiaurreko den seinale. Orrialde honetan
aldiz, *J* larri garbia dugu, eta ez da *J* iduri duen *S* la-
rriaren kasua, beheitiago dagoen *Seigarrena*-ko *S*-
guztiz diferentea bait da.

(38) Dotrinaren 19. orrialdean aldiz *b-z*.

(39) Lerroaren gainean ezarria.

(40) *L*- iduri duen *D*- ongi hertsu gabea; ondo-
rengo *e* ez da oso garbia. Hala ere, Aezkoako gaine-
rateko dotrinetan *Decuma* dugunez, uste dugu hone-
tan ere honela interpreta daitekeela.

(41) *i* garbi eta puntuduna.

(42) Mugatzailea ez zitzaion lerroan kabitzen eta
goien ezarri du.

corporalac dira guebec. Lembisicoa eriac visitacea. Vigarrena goseac dagonari satera ematea. Yrurgarrena egarriac dagonari edatera ematea. Laurgarrena cautivoen rescatacea. Borzgarrena bilucien vesticea. Seigarrena Pobre eta peregrinoen ostatacea. Zazpigarrena ilen oztea.

P. Cerengatic deicen dira misericordiascoac? *R.* Cerengatic ezpeitira obligacioscoac.

P. Noiz dira obligacioscoac? *R.* Causten delaic projimo laguna necesidade gra-vean. [32]

Articulo fedescoac dira amalaur.

Lembisico zazpiac, perteneccen zaizquo Jangoicoaren Divinidade Sanduari, eta verce zazpiac Jesucristoren humanidade Sanduari. Divinida⁴³ sanduari daoiquion zazpiac dira guebec. Lembisicoa ginestacea dela Jangoico bat gucus poderosa. Bigarrena ginestacea dela aita. Yrurgarrena ginestacea dela semea. Laurgarrena ginestacea dela Espiritu Sandua. Borzgarrena ginestacea dela Criazalea. Seigarrena ginestacea dela Salvazalea. Zazpigarrena ginestacea dela Glorificazalea. Jesucristoren humanidade sanduari daoiquion zazpiac dira guebec. Lembisicoa ginestacea Cristo gure Jauna guizon cen bezanbates, izan cela concebitua ama virginaren entrainetan⁴⁴ Espiritu Sanduaren obras eta gracias. Bigarrena ginestacea Jayo cela Maria veti virginarenganic, gueldicen celaic virgen erdi vaino len, erdicean eta erdias gueros. Yrurgarrena ginestacea[33] Yi cela gurucean gu eta mundu gucia salvaceagatic. Laurgarrena ginestacea sausi cela limbuetra gan ceuden arima justoen libracera. Borzgarrena ginestacea andic irurgarren egunean resucitatu cela ilen artetic. Seigarrena ginestacea igan cela Ceruetara, eta gan dagola sarriric Aita Eternoaren escuyeco aldean. Zazpigarrena ginestacea gandic etorrigo dela Juicioco egunean ilen eta vicien juzgacera. Combeni da saquitera oney emain dayela ceruco gloria cerengatic guardatu baicituzte aren mandamentu Sanduac, eta gaistoei infernuco seculaco penac, cerengatic ezpaicituzte guardatu. Amen Jesus.

Elizaco sacramentu sanduac dira zazpi.

Lembisico borzac dira necesidadesco bear direnac, cein guebec gabe eztaique guizona salvatu uzten balimaditu menospreciaturic. Berce biac vorondatescoac. Lembisicoa batayacea. Bigarrena comfirmacea. Yrurgarrena penitencia. Laurgarrena comececea. Borzgarrena oliacea. Seigarrena Orden Sandua. Zazpigarrena Matrimonio sandua. [34]Vecatu Capitalac dira Zazpi. Lembisicoa soberbia. Bigarrena Avaricia. Yrurgarrena lujuria. Laurgarrena Yra. Borzgarrena Gula, Seigarrena Envidia. Zazpigarrena Perezza.... Zazpi vicio gueben contra, dira zazpi virtute. Sobervian contra humildadea. Avariciain contra largueza. Lujuriain contra Castidadea. Yrain contra paciencia. Gulain Contra Templanza. Emvidiain contra caridadea, Perezain contra diligencia.

Arimaren esayac dira irur. Mundua, Demonioa, eta Araguaia.

P. Nola vencicen da Mundua? *R.* Ucis munduco pompac eta vanidadeac.

P. Demonioa? *R.* Oracios eta humildades.

P. Eta Araguaia? *R.* Barurtus eta mortificatus.

(43) Ez zitzaion *-de* lerroan kabitzen eta gero ez da oroit hurrengo lerroan ezartzen.

(44) *i* hori *n*-ren gainean heldu da punturik ga-

be. Interpreta liteke ere, *i* beharrean, *n*-ren gaineko marra gisa, ez bait du punturik.

P. Yrur esay goyetaic cein da andiena? *R.* Araguaia.

P. Cerengatic? *R.* Cerengatic araguaia ezpaitezaquegu gaurenganic aparta, baya bay mundua eta Demonioa.

Virtute teologalac dira irur. Fedea, Esperanza eta Caridadea.

[35] Virtute Cardinalac dira laur. Prudencia, Justicia, Fortaleza eta Templanza.

Sentido Corporalac dira borz. Lembisicoa beguies icustea. Bigarrena bearries aicea. Yrurgarrena sudurres usmacea. Laurgarrena agoas gustacea. eta Borzgarrena oin escues uquicea.

P. Cerendaco eman dauzquigu Jangoicoac sentido guebec eta berce gaineraco miembroac? *R.* Evetas cerviza dezagun Jangoicoa gauza gucieran.

Arimaren potenciatic dira irur. Memoria, Entendimentua eta vorondatea.

P. Cerendaco eman daugu Jangoicoac memoria? *R.* Artas oroiceco eta aren beneficio sandues.

P. Cerendaco Entendamentua? *R.* Ezauceco Jangoicoa eta aren baitan pensaceco.

P. Eta vorondatea? *R.* Maitaceco Jangoicoa gauza gucien gainetic, eta projimo Laguna gauren burua bezala Jangoicoagatic.[36] Espiritu Sanduaren donac dira Zazpi. Lembisicoa Don Saviduriarena. Bigarrena Don Entendimentuarena. Yrurgarrena Don Consejuarena. Laurgarrena Don Cienciarena. Borzgarrena Don Fortalezarena. Seigarrena Don Piedadearena. Zazpigarrena Don Jangoicoaren beldur sanduarena.

Espiritu Sanduaren fruituac dira amabi.

Lembisicoa Caridadea. Bigarrena baquea. Yrurgarrena Longanimidatea.

Laurgarrena benignidatea. Borzgarrena fedea. Seigarrena Continencia.

Zazpigarrena gozoa. Zorcigarrena Paciencia. Bedracigarrena bondatea.

Amargarrena mansedumbrea. Amecagarrena modestia. Eta amavigarrena Castidatea.

Acto contricioscoa

Jesucristo ene Jauna, Jangoico eta guizon eguiascoa, ene Creazalea, ene salvazalea, zu ceren ciren gucis ona eta cerengatic[37] maitacen baicitut gauza guciac baino gueyago: damu dut Jauna Zure ofendituas, damu dut Zure agraviatuas; eta eiten dut proposito firme bat ez berris becatuic eiteco eta apartaceco ocasio gucietaic, confesaceco eta aita Confesoreac ematen daden penitencian cumpliceco: ofrecicen dauzut neuri⁴⁵ vicia, obrac eta trabajuac neure becatuen satisfaciotan; nola suplicacen baitut gala echideten dut Zure misericordia infinitoan, eta Zeure odol preciosoan; eta erioce sanduaren meregimentuengatic, barcatuco dazquidazula neure becatu guciac, eta emain dadazula gracia emendaceco neure vicia eta perseberaceco azquen fineraino Zure cerbizu Sanduan. Amen Jesus.

Novisimoac dira laur Ylcea, Juicioa, Cerua, eta Ynfernua.

P. Cer da Cerua? *R.* Da estado edo lecu perfecto bat, ceintan causten baitira on guciac, gaistoic bat ere gabe, causten diren vezala infernuan gaisto guciac on bat esperimentatu gabe.[38]

P. Eta infernutic libraceco, eta conseguiaceco cerua, cer ein bear guinduce? *R.* Guardatu Jangoicoaren legueco mandamentu Sanduac.

(45) i garbia.

P. Eta bada cembait medio mandamentu guebec facilidade obean guardaceco, eta perseberaceco ebery faltaic ein gave? R. Bay Jauna.

P. Cein dira bada medio goyec? R. Ofrecicea Jangoicoari Cembait obra on goice-tan, meza enzun egunoro⁴⁶, errezatu errosarioa Maria Santisimari, leitu cembait lec-cione espiritual, confesa eta comecatu al vezain usu, eta iz bates errateco, elegitu con-fesore sabio, virtuoso eta prudente bat, eta sugetatu⁴⁷ eta ein arec ematen dazquion ejemplo eta leccioneac bere arimaren salvacioraco.

Cembat naturaleza, entendimentu eta borondate dira Jangoicoa baitan? R. Natu-raleza bat, Entendimentu bat, eta vorondate bat.

P. Eta Cembat persona? R. Yrur Aita, Semea eta Espiritu Sandua.

P. Cembat naturaleza, entendimentu eta vorondate dira Jesucristo baitan? R. Bi naturaleza, bat dibinoa eta vercea humanoa: vi vorondate, bata dibinoa eta vercea hu-manoa: vi entendimentu, bat divinoa. [39]

P. Eta cembat persona eta memoria? R. Persona bat bacarric Dibinoa, cein baita trintateco vigarren persona, eta memoria bat bacarric humanoa, cerengatic Jangoi-coac ezpaitu memoriaic.

Ainguiru guardiascori⁴⁸ oracioa

Ene Ainguiru guardiascoa, Jangoicoac eman laguna, gaubas eta egunas veti vistan naucazuna: lagun nazazu vada, neure pausu gucietan, Zurequi icusi artio, seculacos ceruetan. Pater noster...⁴⁹

Bibliografia

- Apecechea, J., 1978, *Joaquín de Lizarraga (1745-1835)*, Diputación Foral de Navarra, Instituto Príncipe de Viana, Pamplona.
- Azkue, R. M., 1927, "Aezkera edo Petiribeño inguruetako mintzaera", *Euskera* VIII, 179-300.
- Bonaparte, L. L., 1866, *Formulaire de prône en langue basque, conservé naguère dans l'église d'Arbonne: reedité sans aucun changement et suivi de quelques observations linguistiques sur les sous-dialectes bas-navarrais et navarro-souletins... par le Prince...* Deuxième impression, Strangeways & Walden, Londres.
- Campion, A., 1880, *Orreaga. Balada escrita en el dialecto guipuzcoano...*, Imprenta y librería de Joaquín Lorda, Pamplona, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1971.
- Charritton, P. (arg.), 1986, *Resurreccion Maria de Azkue eta Pierre Broussain-en arteko elkarridazketa*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Egile ezezaguna, 1913, "Índice de los libros y papeles adquiridos por la Excma. Diputación de Navarra de la testamentaria de S.A. el Príncipe Luis Luciano Bonaparte", *RIEV* VII, 186-191.
- Gómez, R., 1989, "Bonaparte Printzearen inguruko hizkuntz eztabaidak", *ASJU* XXIII-2, 355-393.
- González Echegaray, C. - Arana Martija, J.A., 1989, *L. L. Bonaparte. Eskuizkribuak eta argitarape-nak*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Hualde, J. I., 1987, "Proto-Basque yod", *FLV* 49, 29-40.

(46) Pean goizoro ezabaturik.

(47) Iduri du, grafiagatik behintzat, frikari bela-rea dela, hala da gainera mailegua gaztelaniaz. Hala ere, egun, mailegu hori bi modutara entzun daiteke

ibarrean, [x] z eta [g] z.

(48) Honelaxe dakar, mugatzailerik gabe.

(49) Zerbaiten laburpena adierazi nahi duen

- Lacombe, G., 1907, "Basquisants contemporains. Le Prince Louis-Lucien Bonaparte", *RIEV* I, 161-166.
- Lafon, R., 1937, "Tendance à la palatalisation de 'u' dans les parlers basques du nord-est", *Revue de Linguistique Romane* XIII, 73-82.
- , 1955, "Sur la place de l'aezcoan, du salazarais et du roncalais dans la classification des dialectes basques", *Pirineos* XI, 109-133.
- Mitxelena, K., 1954, "La posición fonética del dialecto vasco del Roncal", *Via Domitia* I, 123-157.
- Berrarg. in Mitxelena (1988), 273-297.
- , 1967, "Notas fonológicas sobre el salacenco", *ASJU* I, 163-177. Berrarg. in Mitxelena (1987), 221-234.
- , 1974, "El elemento latino-románico en la lengua vasca", *FLV* VI, 17, 183-209. Berrarg. in Mitxelena (1987), 195-219.
- , 1977, *Fonética histórica vasca*, 2ª ed. corregida y aumentada. "Anejos de *ASJU* 4", San Sebastián. Reimpresión 1990.
- , 1978, "Miscelánea filológica vasca II", *FLV* 30, 389-413. Berrarg. in Mitxelena (1987), 387-410.
- , 1982, "Un catecismo salacenco", *FLV* 39, 21-43.
- , 1987, *Palabras y textos*, Bilbao, EHU/UPV.
- , 1988, *Sobre historia de la lengua vasca*, *ASJU*-ren Gehigarriak 10, J. A. Lakarra (arg.), Donostia.
- Mendiguren, X., 1987, "El Borracho Burladoko euskararen azterketa (1764)", *ASJU* XXI-1, 135-163.
- Moutard, N., 1975, "Étude phonologique sur les dialectes basques (I)", *FLV* 19, 5-43.
- Ondarra, F., 1980, "Catecismo del siglo XVIII en vascuence de Uterga (Valdizarbe)", *FLV* 35-36, 173-221.
- Riezu, J. de, 1958, "El príncipe Luis Luciano Bonaparte", *PV* XIX, 149-164.
- Rodríguez Ferrer, M., 1873, *Los vascongados: su país, su lengua y el Príncipe Luis Luciano Bonaparte*, Madrid.
- Salaburu, P., 1984a, *Hizkuntzaren soinu egitura*, EHUren argitalpenak, Leioa.
- , 1984b, *Arau fonologikoak*, EHUren argitalpenak, Leioa.
- Satrústegi, J. M., 1987, *Euskal testu zaharrak I*, Euskaltzaindia, Iruñea.
- , 1988, "Textos dialectales en documentos religiosos vascos", *FLV* 52, 267-289.
- Talde lanean, 1987, *Euskal dialektologiaren hastapenak*, 2. edizioa, UEU, Iruñea.
- Urquijo, J. de, 1910, "Cartas escritas por el príncipe L. L. Bonaparte a algunos de sus colaboradores", *RIEV* IV, 233-297.
- Vilallonga, J., 1953-1857, "Introducción a un estudio sobre Luis Luciano Bonaparte y sus trabajos", *EJ* VII, 39-68.
- Vinson, J., 1891, *Bibliographie de la langue basque* (Volúmenes I y II). Con unas palabras sobre la presente edición de Luis Michelena, *ASJU*-ren gehigarriak 9, Donostia (J. Urquijoren alean oinarritutako edizioa), 1984.
- Yrizar, P. de, 1949, "Los dialectos y variedades del vascuence", in *Homenaje a Don Julio de Urquijo e Ybarra*.
- , 1960, "El Príncipe Luis Luciano Bonaparte y su obra", *BAP* XVI, 3-14.
- , 1973, "Los dialectos y variedades de la lengua vasca. Variedades desaparecidas y variedades amenazadas de rápida extinción. Su evolución en el transcurso de un siglo", *ASJU* VII, 3-36.
- , 1981, *Contribución a la dialectología de la lengua vasca*, I, GAK, Donostia.
- Zuazo, K., 1989, "Zubereraren sailkapenerako", *ASJU* XXIII-2, 609-650.